

Linnéuniversitetet

LÄRARPROGRAMMET

Obekväm hantering

En studie av hur värdegrundsproblematik hanteras i läroböcker

Alexander Holmberg

Examensarbete 15 hp

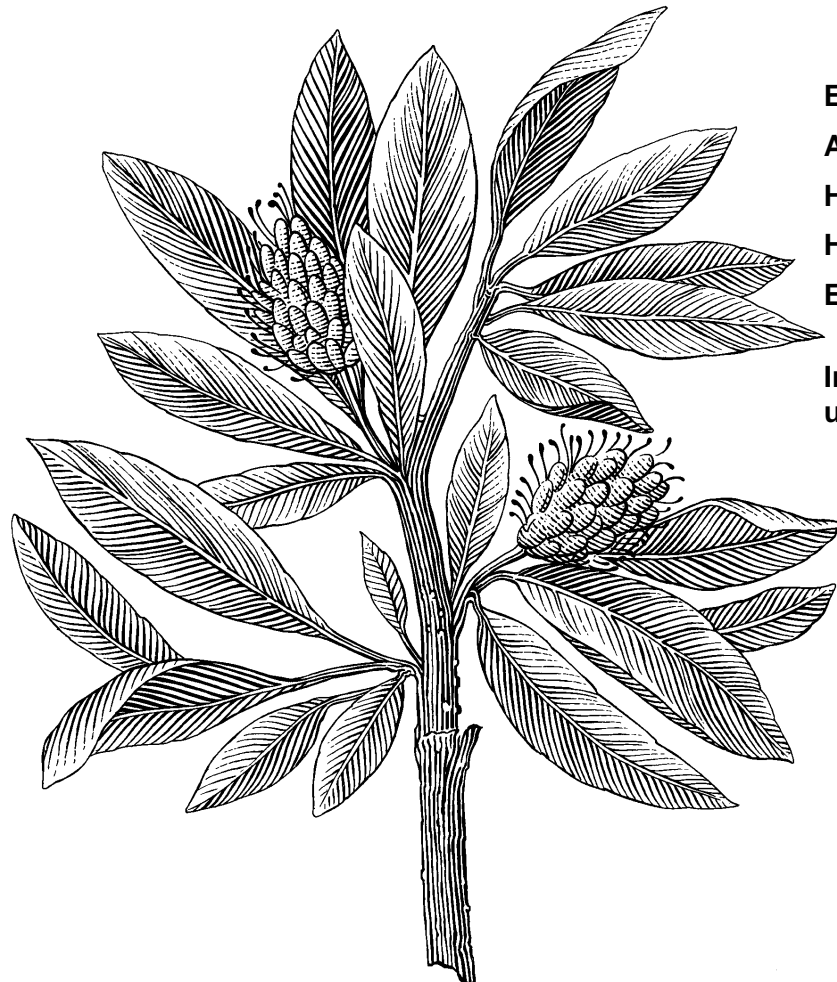
Avancerad nivå

Höstterminen 2013

Handledare: Mats Andersson

Examinator: Peter Karlsudd

**Institutionen för
utbildningsvetenskap**

Linnéuniversitetet

Institutionen för utbildningsvetenskap

Arbetets art: Examensarbete, 15 hp

Läroprogrammet

Titel: Obekvämt hantering - En studie av hur värdegrundsproblem hanteras i läroböcker

Författare: Alexander Holmberg

Handledare: Mats Andersson

ABSTRACT

I detta arbete utförs en granskning av läroböcker i religionskunskap för grundskolans senare år och gymnasiet. I granskningen undersöks hur läroböckerna hanterar religiösa värderingar som inte stämmer överens med den svenska skolans värdegrund. Hur hanteringen av dessa värderingar yttrar sig i beskrivningar av religionerna buddhismen, hinduismen, islam, judendomen och kristendomen har även relaterats till begreppet andrafiering. Resultaten visar att hanteringen av värdegrundskonflikter i stor utsträckning kan anses vara undermålig utifrån Skolverkets krav på diskussion och tydliga ställningstaganden för värdegrunden. Hanteringen har även visat tecken på att skilja sig beroende på vilken religion som framställts. Detta har medfört att de analyserade läroböckerna överlag kan anses ha ett kristocentriskt förhållningssätt där främst Islam och Hinduism andrafieras.

Nyckelord: Läroböcker, andrafiering, religionskunskap, värdegrund, hantering, konflikt, lika värde, religionsfrihet

INNEHÅLL

1 .INTRODUKTION	3
2 .BAKGRUND	5
2.1 Värdegrund.....	5
2.2 Alla människors lika värde.....	6
2.3 Religiös syn på det mänskliga värdet.....	7
2.4 Synen på andra religioner	10
2.5 Olika religioners relation till andra religioner.....	10
2.5 Läromedlens roll i religionsundervisningen.....	12
2.6 Andrafiering	15
3 .TIDIGARE FORSKNING	17
4 . SYFTE.....	20
5 . METOD.....	21
6.1 Analysmetod	21
6.2 Urval.....	23
6.3 Databearbetning	24
6.4 Metoddiskussion	25
7. RESULTAT.....	26
7.1 Läroböcker för grundskolan.....	26
7.1.1 Buddhismen	26
7.1.2 Hinduismen	27
7.1.3 Islam.....	28
7.1.4 Judendomen	29
7.1.5 Kristendom.....	31
7.2 Läroböcker för gymnasiet	32
7.2.1 Buddhismen	32
7.2.2 Hinduismen	33
7.2.3 Islam.....	34
7.2.4 Judendomen	35
7.2.5 Kristendomen	36
7.3 Sammanfattning av resultat.....	36
6 DISKUSSION	39

8.1 Hantering av religiösa värderingar som ligger i konflikt med skolans värdegrund	39
8.2 Hanteras negativa värderingar lika oavsett religion?	41
8.3 Pedagogiska implikationer	43
7 .REFERENSLISTA	45
9.1 Litteratur	45
9.2 Läroböcker	46
9.2 Internet	47

1.INTRODUKTION

Sverige är idag ett land som är mer mångfaldigt än någonsin i ett kulturellt avseende.¹ För att hantera denna mångfald krävs det att samhället på olika sätt lyckas att införliva dessa kulturella uttryck i den etablerade svenska kulturen på ett sätt som minimerar risken för konflikter. Religiös mångfald är en av de aspekter som samhället måste hitta sätt att förhålla sig till. Religion är ett område som för med sig många tankar och traditioner kring de värderingar människor bygger sina liv kring. En konsekvens av detta blir då att dessa värderingar ställs i kontrast med överlag rådande värderingar som kan anses utgöra samhällets värdegrund.²

Skolan är en av de miljöer där relationen mellan religiösa värderingar och de värderingar som utgör samhällets värdegrund blir extra tydlig. Anledningen till detta är att all skolverksamhet har en skyldighet att följa och aktivt främja den värdegrund som finns formulerad i skolans olika styrdokument.³ Med avseende på värdegrunden framhålls det i styrdokument av denna typ bland annat att verksamheten skall utgå från exempelvis värden som människolivets okränkbarhet, individens frihet och alla människor lika värde.⁴ Förutom att verksamheten i sig skall utformas i enlighet med skolans värdegrund har den även en skyldighet att öppet ta upp och diskutera värdegrunden och de värderingar som den ligger i konflikt med.⁵

Ett område i skolan där relationen mellan värdegrunden och religiösa värden utgör en påtaglig aspekt är undervisningen i samhällskunskap och religionskunskap där sådana aspekter är en naturlig del av undervisningsinnehållet.⁶ I dessa ämnen finns det därmed ett påtagligt behov av att hantera både innehållet i undervisningen och religiösa åskådningar hos elever på ett sätt som upprätthåller skolans värdegrund och samtidigt inte kränker elevernas religiösa frihet.⁷ Det åligger därmed lärare i dessa ämnen att utforma sin undervisning på ett sätt som lever upp till dessa kriterier. En väsentlig aspekt av undervisning som även ofta innebär svårigheter är urvalet av

-
- 1 Skogar Björn (2000). Livstolkning och värdegrund – Att undervisa om religion, livsfrågor och etik.s105
 - 2 Olivestam Carl Eber (1994). Skolan och religionsfriheten.s73
 - 3 Skolverket (2013). Värdegrund i förskola och skola
 - 4 Skolverket (2011)(A). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. s1, Skolverket (2011)(C). Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011.s5
 - 5 Skolverket (2011)(A).s7
 - 6 Skogar (2000). s102
 - 7 Hartman Sven G (2000). Livstolkning och värdegrund – Att undervisa om religion, livsfrågor och etik.s15

innehåll.⁸ I undervisning som syftar till att förmedla en objektiv och neutral bild av religioner är det väsentligt att se till att undervisningen inte ger upphov till främmandegörande, fördomar eller dylikt.⁹ Att leva upp till dessa ideal i sin undervisning är dock ingen lätt uppgift och enligt mina erfarenheter är det något lärare brottas med varje gång de planerar sin undervisning.

Ett hjälpmedel som är vanligt förekommande i religionsundervisning är läroböcker. Enligt ett flertal forskare som analyserat läromedel i religionskunskap har det bland annat funnits brister i framställningen av de religioner som ännu inte är fullt förankrade i den svenska kulturen.¹⁰ Med detta arbete syftar jag därmed att undersöka hur religiösa värden som strider mot skolans värdegrund hanteras i olika läroböcker i religionskunskap. Denna undersökning avses på så sätt ge en bild av hur uppfyllandet av Skolverkets krav på saklighet och diskuterande av värdegrunden yttrar sig i läroböckerna. Förhoppningen med arbetet är därmed att det skall bidra till en större insikt om hur konfliktskapande värderingar kan hanteras i religionsundervisning.

8 Skolverket (2006)(A). I enlighet med skolans värdegrund - En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker.

9 Ritzén Kenneth (1994). Erkännande förlöser. s120

10 Skolverket (2006)(A). s12-13

2.BAKGRUND

I denna del av arbetet beskrivs till en början de problemområden i relation till skolans värdegrund som arbetet fokuserar på. I denna beskrivning ges en presentation om hur områdena och hanteringen av dem definieras inom den svenska skolverksamheten. Därefter presenteras aspekter inom de aktuella religionerna som kan tolkas på ett sätt som strider mot skolans värdegrund. Läromedlens roll i undervisning tas även upp i kapitel 2.5 för att ge ett perspektiv på resultatets relevans för religionsundervisning. Avslutningsvis förklaras i kapitel 2.6 begreppet andrafiering vars innebörd kommer användas för att senare diskutera arbetets resultat.

2.1 Värdegrund

Följande formulering angående förhållningssätt till mångfalden av individuella uttryck återfinns i både läroplanen för grundskolan och gymnasieskolan.

”Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling.”¹¹.

Eftersom trosuppfattning är en av de aspekter där det inte får förekomma diskriminering eller kränkande behandling är detta något som måste tas hänsyn till i religionsundervisning. Osakliga eller negativt vinklade framställningar av religioner är några exempel på aspekter som skulle kunna ge upphov till kränkning i dessa sammanhang. I Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund* framhålls ett sätt att hantera detta i läroböcker. Denna hantering innebär att religionsframställningar där det fokuseras på de aspekter som harmoniserar med skolans värdegrund sägs vara något som kännetecknar en bra lärobok.¹² I både läroplanen för grundskolan och för gymnasieskolan återfinns dock formuleringar som innebär ytterligare problematik gällande förhållandet mellan religionsframställningar och värdegrundsarbete. Skolverket menar i läroplanerna att värdegrunden är något som aktivt skall främjas och förmedlas i undervisning.¹³ Detta skall exempelvis ske genom att värderingar som skiljer sig från värdegrunden skall öppet redovisas och diskuteras.¹⁴ Problematiken i detta ligger därmed i att undervisningen både skall ta upp de förekommande värderingar som strider mot värdegrunden samtidigt som detta inte skall ge upphov till kränkning av någons trosuppfattning.

11 Skolverket (2011)(A).s2, Skolverket (2011)(C).s5

12 Skolverket (2006)(A).s35

13 Skolverket (2011)(A).s7, Skolverket (2011)(C).s12

14 Skolverket (2011)(A).s7, Skolverket (2011)(C).s11

”Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla”.¹⁵ I Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund* har värdegrundens fokus på alla människors lika värde valts ut som den mest centrala värderingen i analys av läroböcker i religionskunskap.¹⁶ I likhet med detta har även fokus för detta arbete valts att läggas på granskning av den värdering som gäller alla människors lika värde. I kursplanerna för religionskunskap betonas frågan om hur religioner ser på kön, jämställdhet och även religionsfrihet.¹⁷ Utifrån detta har även dessa områden valts ut som centrala för arbetet. Vidare i detta avsnitt beskrivs därmed dessa områden närmare i relation till hur de kan definieras utifrån den kontext som utgörs av den svenska skolan. Hur situationen ser ut runt aktuella områden inom de fem världsreligionerna kommer här även att presenteras.

2.2 Alla människors lika värde

Inom den svenska skolverksamheten är människors lika värde något som inte är förhandlingsbart och skall därmed alltid upprätthållas.¹⁸ Det mänskliga värdet innebär i detta sammanhang att det skall råda jämställdhet på alla nivåer oavsett om det gäller kön, etnicitet eller annat.¹⁹ Den jämställdhet som förespråkas enligt skolans värdegrund grundar sig på de jämställdhetsaspekter som är av kvalitativ karaktär. Detta innebär en fokusering på att de reella såväl som praktiska villkoren för olika grupper av människor skall vara lika.²⁰ Målet med denna form av jämställdhet är att individen inte skall begränsas i sina val i livet på grund av olika normer. Maria Hedlin beskriver detta som livsutrymme vilket bör främjas genom att ge individen möjlighet att obehindrat göra egna val inom olika områden. I många fall begränsas dock livsutrymmet av formella förbud, förväntningar och kulturella idéer om vad som är lämpliga val för individen i fråga.²¹

Vad gäller jämställdhet mellan kvinnor och män är en av de faktorer som begränsar individens livsutrymme den faktor som Hedlin benämner som könsstruktur. Könsstruktur byggs upp av de mönster som existerar i samhället runt vad som anses

15 Skolverket (2011)(A).s2, Skolverket (2011)(C).s5

16 Härenstam Kjell (2006). En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker - Underlagsrapport till Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund?”. s3-4

17 Skolverket (2011)(B).s1,6 Skolverket (2011)(C).s137

18 Orlenius Kennert (2001). Värdegrunden – finns den?.s16

19 Hedlin Maria (2006). Jämställdhet, en del av skolans värdegrund.s12

20 Hedlin (2006).s12

21 Hedlin (2006).s17-18

vara normalt för män och kvinnor.²² De normer som rör förväntningar, traditioner och idéer runt hur kvinnor och män skall leva sina liv benämns inom vetenskapen ofta för genus och anses vara något som är socialt konstruerat.²³ Detta är dock inte något som tvingas på individen utan istället något som förs vidare till nya generationer genom socialisering.²⁴

Tankar om genus är något som går att finna spår av i de flesta religioner och enligt Jeanette Sky är religion en påtaglig faktor som påverkar hur genus uppfattas och visar sig i samhället.²⁵ Få religiösa skrifter är könsneutrala utan det är oftast mannens religiositet som får stå som norm för beskrivningar av religioner. Jonas Otterbeck menar till och med att alla religioner i en eller annan kontext har tolkats som att inkludera kvinnoförtryck och dylikt.²⁶ Att mannen får stå som norm för religioner är även något som visat sig i läroböcker i religionskunskap.²⁷ Detta har inneburit att kvinnan ofta framställts som den andre i religiösa sammanhang och därmed inte representativ för religionen. Att kvinnan på detta sätt framställts som den andre påverkar ofta i sin tur också presentationer av religioner där man försöker sammanfatta hur den religiösa människan är vilket inte sällan är fallet med läroböcker.²⁸

2.3 Religiös syn på det mänskliga värdet

All förståelse av religion är kontextbunden vilket innebär att religiösa tolkningar är påverkade av den tid och miljö där de uppkom.²⁹ Med detta i åtanke är därmed inte följande beskrivningar av problemområden inom religioner avsedda att visa hur religionerna i fråga skall uppfattas i alla sammanhang. Beskrivningarna i detta avsnitt samt det som behandlar hur religioner kan förhålla sig till andra religioner är därmed enbart avsedda att ge exempel på vissa religiösa tolkningar som kan anses strida mot skolans värdegrund. För att belysa förekomsten av problematiska värderingar inom religioner har Peggy Morgan och Clive Lawtons bok *Ethical issues in six religious traditions* använts. I denna bok tar författarna upp bland annat hur alla de, för arbetet aktuella religionerna förhåller sig till mänskligt värde och religionsfrihet. De religioner som valts ut för detta arbete är de fem religioner som vanligtvis benämns

22 Hedlin (2006).s13

23 Hedlin (2006).s42-43

24 Hedlin (2006).s49

25 Sky Jeanette (2009). Genus och religion.s20

26 Otterbeck Jonas (2000). Islam, muslimer och den svenska skolan.s20

27 Sky (2009).s22

28 Sky (2009).s25

29 Otterbeck (2000).s21

som världsreligioner, vilket inkluderar buddhism, hinduism, islam, judendom och kristendom.

I relation till frågan om det mänskliga värdet förekommer det inom **buddhismen** vissa problem gällande samstämmigheten med skolans värdegrund. Detta yttrar sig bland annat i synen på jämställdhet. Inom det buddhistiska klosterväsendet är det exempelvis inte möjligt för kvinnor att nå de högre graderna. Då det enligt denna buddhistiska tradition även bara är religiösa utövare av de högsta graderna som har möjlighet att nå det religiösa målet innebär detta att kvinnor i detta livet enbart kan sträva efter att återfödas som man i nästa liv. Dessa tolkningar grundar sig på att det i myten om klosterväsendets grundande antyds att kvinnor är underlägsna män i fråga om andlighet.³⁰ I flera buddhistiska samhällen yttrar sig jämställdhetsproblematiken även i att männen har en auktoritetsposition gentemot kvinnor.³¹

Även inom **hinduismen** återfinns i vissa fall tanken om att det bara är män som kan uppnå det högsta religiösa målet. Detta är dock inte enbart en problematik som bara relaterar till jämställdhet mellan könen utan även den grupp av människor som tillhör hinduismens lägsta kast är exkluderade från möjlighet att uppnå religionens högsta mål i detta livet.³² Kastsystemet innebär en indelning av människor där individer föds in i en viss samhällelig och religiös status. Då normen inom både samhället och den religiösa kulturen främst representeras av de högkastiga grupperna har det medfört att lågkastiga nedvärderats på olika sätt vilket därmed inte harmoniserar med tanken om alla människors lika värde.³³ Vad gäller jämställdhet så finns det ytterligare problematik i att vissa traditioner menar att kvinnor måste kontrolleras på grund av att de kan utgöra en moralisk fara både för sig själva och för sin omgivning. Uttryck för detta är exempelvis att kvinnors oskuld i flera fall är föremål för kontroll samt att kvinnor inte bör arbeta utanför hemmet.³⁴

Inom **islam** framhålls att alla människor är lika värda i den muslimska gudens ögon oavsett ras, kön, etnicitet eller dylikt.³⁵ Trots detta återfinns det ett flertal områden som kan vara problematiska främst i relation till jämställdhet mellan könen. Inom vissa muslimska traditioner förekommer det exempelvis skillnader mellan könen gällande arvsrätt och vittnesmål. En man ärver i dessa fall dubbelt så mycket som en kvinna samtidigt som det krävs två kvinnors vittnesmål för att det skall jämföras

30 Morgan Peggy (2007). Ethical issues in six religious traditions.s99

31 Morgan (2007).s99

32 Menski Werner (2007) Section A: Hinduism s43

33 Menski (2007).s43-44

34 Menski (2007).s46-47

35 Nanji Azim (2007) Section F: Islam. s324

med ett vittnesmål från en man.³⁶ Det finns även religiösa påbud som tillåter polygami men enbart om det gäller en man som är gift med flera kvinnor.³⁷ Ytterligare en aspekt som är utbredd inom islam är tanken om anständighet. Tankar om anständighet inkluderar både män och kvinnor men vad som räknas som anständighet kan dock skilja sig mycket beroende på kön vilket innebär att det även här finns viss jämställdhetsproblematik.³⁸ I vissa fall förekommer det inom islam en syn på män och kvinnor där de anses ha olika roller. Detta innebär bland annat att auktoritetsförhållandet kan vara ojämnt samt att individen inte ska utföra aktiviteter som förknippas med det andra könet.³⁹

Inom **judendomen** återfinns religiöst kopplad jämställdhetsproblematik främst inom de ortodoxa traditionerna. Detta yttrar sig i att auktoritet mellan könen beror på vilket område det rör sig om. Män har i dessa traditioner exempelvis auktoritet inom de religiösa områdena medan kvinnor främst har auktoritet i aspekter som rör hemmet.⁴⁰ Detta innebär att jämställdheten kan anses komma till korta ur båda könen perspektiv beroende på vilket område man ser till.

Kristendomen innehåller problematiska förhållningssätt i relation till alla människors lika värde både på det institutionella planet samt i avseende på olika religiösa tolkningar. På den institutionella nivån förekommer det ännu idag att man i flera fall enbart tillåter män exempelvis inom olika prästämbeten.⁴¹ Kyrkliga företrädare har genom historien även förespråkat och deltagit i förföljelse och förtryck av olika grupper av människor.⁴² Ser man till kristendomens skrifter i sig förekommer det ett flertal passager som gett upphov till tolkningstraditioner som inte är samstämmiga med skolans värdegrund. En av dessa är Paulus brev där mannen beskrivs som kvinnans överhuvud vilket medfört tankar om att män har auktoritet över kvinnor.⁴³ Bibelns skapelseberättelse som behandlar de första människorna Adam och Eva har även den, i vissa fall gett upphov till en syn på kvinnor som underlägsna män då Eva skapades ur Adam och sedan blev orsak till att människan föll i onåd hos kristendomens gud.⁴⁴

36 Nanji (2007).s323-324

37 Nanji (2007).s323

38 Nanji (2007).s324

39 Nanji (2007).s301

40 Lawton Clive A (2007) Ethical issues in six religious traditions.s198

41 Brown Alan (2007) Section E: Christianity. s261

42 Brown (2007).s263

43 Brown (2007).s262

44 Brown, Morgan(red), Lawton (red) (2007).s263

2.4 Synen på andra religioner

Den religionsfrihet som idag råder i Sverige har sitt ursprung i den debatt som rådde under 1900-talet runt statskyrkans vara eller icke vara och jämställandet av denna med andra frikyrkliga samfund.⁴⁵ I och med att Sverige även har förbundit sig till FNs deklaration om mänskliga rättigheter innebär detta att den definition av religionsfrihet som återfinns där även skall vara gällande i hela samhället. FNs definition av religionsfrihet återfinns i artikel 18 i deklarationen om mänskliga rättigheter och lyder:

”Var och en har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion och trosuppfattning och att, ensam eller i gemenskap med andra, offentligen eller enskilt, utöva sin religion eller trosuppfattning genom undervisning, andaktsutövning, gudstjänst och religiösa sedvänjor.”⁴⁶

I boken *Religionsfrihet* behandlas religionsfrihetens utveckling i Sverige och hur den yttrat sig i den svenska skolan och i andra delar av samhället. Många av författarna som bidragit med texter till denna bok visar på ett flertal brister i hur religionsfrihet tillämpas i Sverige.⁴⁷ Ett exempel på problem i relation till religionsfrihet är att det i skolans läroplan står inskrivet att skolans värdegrund skall förmedlas i enlighet med en etik som förvaltats av kristen tradition.⁴⁸ Problemet med detta ligger då i att undervisningen enligt Skolverket skall vara neutral och icke-konfessionell samtidigt som den ska förmedlas utifrån en kristen etik.⁴⁹ Den problematik som beskrivs av författare av boken *Religionsfrihet* grundar sig på skrivelser från lpo94. Dessa formuleringar är dock identiska med de som återfinns i den nu rådande läroplanen Lgr11. Detta innebär att det finnas anledning att förutsätta att en likartad problematik kan återfinnas även i dagens skola.

2.5 Olika religioners relation till andra religioner

Tankar som kan relateras till religionsfrihet är inte något som enbart existerar i samhället i form av texter i olika styrdokument. Tankar om religiös frihet eller inskränkningar av en sådan frihet visar sig även i den religiösa sfären. I detta avsnitt är avsikten därmed att beskriva hur tolkningar inom de aktuella religionerna kan ligga i konflikt med värdegrundens krav på individens frihet till religion.

45 Svensson Evert, Hultman Jan(red) (1994). Religionsfrihet – Om jämlikhet i ett mångkulturellt samhälle.s13-23

46 FN (2013). FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna.

47 Hultman(red) (1994)

48 Olivestam, Hultman(red) (1994).s74

49 Olivestam, Hultman(red) (1994).s74

Inom **buddhismen** framhålls generellt sett en relativt öppen och positiv attityd gentemot andra religiösa traditioner vilket grundar sig på tanken om att alla religiösa uttryck endast är olika medel att uttrycka samma sak.⁵⁰ Detta innebär därmed att det inte existerar några större konflikter mellan det buddhistiska förhållningssättet till andra religioner och den religionsfrihet som förmedlas i läroplanen. I buddhistiska kulturer finns det dock ändå exempel på hur konflikter och våldshandlingar gentemot andra religiösa grupper motiverats med religiösa förtecken vilket kan anses strida mot värdegrunden.⁵¹

I **hinduismen** kan synen på andra religioner liknas vid den som finns inom buddhismen där all religiositet ses som ett uttryck för vördnad för en gemensam gudomlighet.⁵² Denna tanke ligger även till grund för att det inom hinduismen inte heller förekommer något missionsarbete där man aktivt försöker omvända människor av andra religioner till hinduismen. Andra religioners missionsarbete i Indien har dock gett upphov till förekomsten av aggressiv attityd till utövare av dessa religioner vilket tagit sig uttryck i diverse våldshandlingar.⁵³ Även om det generellt sett kan anses råda en hög acceptans gentemot andra religioner inom hinduismen finns det en problematisk aspekt gällande religionsfrihet inbyggd i kastsystemets tillämpning. Detta kan yttra sig i att den religiositet som förekommer i de högre kasten är den rådande normen vilket inneburit att andra religiösa praktiker nedvärderats på olika sätt.⁵⁴

Islam har i historien haft en relation till andra religioner där de religioner som kan förknippas med accepterade profeter har haft en särställning. Dessa religiösa grupper benämns som bokens folk och inkluderar bland annat judar och kristna.⁵⁵ Att på detta sätt särskilja i hur man accepterar olika religiösa traditioner kan ses som att innebära en konflikt med den svenska synen på religionsfrihet.

Judendomen är en religion som traditionellt präglats av ett starkt avståndstagande mot uttryck av dyrkande av föremål. Detta har medfört att religioner som inkluderar sådana praktiker har nedvärderats gentemot religioner som bara skiljer sig från judendomen på filosofiska aspekter. Då kristendomen och islam är sådana religioner som inte avsevärt skiljer sig från judendomen gällande praktik av att inte dyrka föremål har de en relativt högre status än andra religioner. Detta har exempelvis

50 Morgan (2007).s97

51 Morgan (2007).s98

52 Menski (2007).s44

53 Menski (2007).s44

54 Menski (2007).s45

55 Nanji (2007).s322

inneburit att det i tvångssammanhang ansetts mer acceptabelt för en jude att konvertera till dessa religioner än andra.⁵⁶ I likhet med förhållandet inom islam kan särskiljandet av acceptans beroende på religiös praktik även här anses strida med den svenska tanken om religionsfrihet.

Då de religiösa förpliktelseerna gentemot den judiska guden enbart anses gälla för det judiska folket har det inte förekommit några centrala tankar om mission inom judendomen och därmed har det inte lagts någon större vikt vid hur andra religioner utövar sin tro.⁵⁷

Kristendomen har genom historien lagt relativt stor vikt vid att motarbeta andra religiösa uttryck än den egna. Konsekvenser av detta har visat sig i ett nedvärderande av andra religioner och även avvikande trosyttringar inom kristendomen. Detta har yttrat sig i bland annat förföljelser, tvångskonverteringar med mera.⁵⁸ Det kristna missionsarbetet har i många fall grundat sig på det exkluderande budskapet om att det enbart är genom Jesus och den kristna tron som människan kan bli frälst. Då det även kan anses vara en kristen skyldighet att upplysa människor om detta har det bidragit till en strävan efter att konvertera de som ansetts oupplysta.⁵⁹ Utifrån de aspekter som presenterats här finns det en konflikt mellan tanken om religionsfrihet och den syn på andra religioner som kan förekomma inom kristendomen.

2.5 Läromedlens roll i religionsundervisningen

Läromedel inklusive läroböcker har historiskt sett varit ett av statens hjälpmedel för att förverkliga målet om en likvärdig skola. Inte förrän 1974 fick lärare rätt att komplettera läroboksundervisningen med egenproducerade läromedel.⁶⁰ I dag betonas dock lärares professionella ansvar och frihet att själva avgöra vilken metod som lämpar sig bäst utifrån de uppsatta målen.⁶¹ Detta innebär att dagens undervisning ofta inte enbart grundar sig på en lärobok utan i stor utsträckning kompletteras av alternativa informationskällor.⁶² Skolverkets undersökning om hur läromedel används i undervisning visar dock att många lärare anser att läroböcker har en säkerställande funktion i relation till läroplaner och kursplaner. Detta innebär

56 Lawton Clive A (2007).s196

57 Lawton Clive A (2007).s196

58 Brown (2007).s258

59 Brown (2007).s259

60 Skolverket (2006)(A).s8

61 Skolverket (2006)(B). Läromedlens roll i undervisningen.s9

62 Skolverket (2006)(B).s10

då att läroboksproducenter får en stor roll i konkretiserandet av skolans styrdokument.⁶³

I Skolverkets rapport om läromedlens roll i skolan från 2006 framhålls ett antal olika funktioner som läroböcker kan ha i undervisning. Läroböckernas säkerställande funktion i relation till styrdokument tillsammans med att de kan bidra till att skapa sammanhang och överblick anses i stor utsträckning underlätta lärares planering och förhindra en splittrad undervisning.⁶⁴ För lärare kan läroboken även ha en stöttande funktion vid osäkerhet gällande ämneskunskaper. När det kommer till utvärdering av elevernas kunskaper utgår de ofta även från innehållet i läroböckerna då de är lätta att hänvisa till. För eleverna kan detta även vara en underlättande aspekt då de enbart behöver vända sig till boken och inte ett flertal olika källor.⁶⁵ Skolverket poängterar även att läroböcker kan ha en disciplinerande funktion då de kan användas för att hålla elever sysselsatta och på så sätt bidra till en lugnare läromiljö.⁶⁶

Av Skolverkets undersökning framgår det även att lärare anser att det viktigaste med en lärobok är att den skapar intresse och är anpassad till elevernas olika behov och förutsättningar.⁶⁷ All ämnesundervisning, inklusive läroböcker i religionskunskap har förutom skolans läroplan även kursplaner att förhålla sig till. Enligt kursplaner och läroplaner skall undervisningen på ett allsidigt sätt syfta till att förmedla kunskaper om hur religioner och livsåskådningar yttrar sig både i Sverige och på andra håll i världen.⁶⁸ Härenstam definierar i sin analys av läroböcker i religionskunskap en god lärobok som att den skall fokusera på de aspekter av religioner som visar på en samstämmighet med skolans värdegrund.⁶⁹

Gällande användandet av alla typer av läromedel åligger det läraren att förhålla sig kritiskt till materialet för att säkerställa undervisningens kvalitet.⁷⁰ I detta kritiska förhållningssätt ingår det att diskutera innehållet och reflektera över hur dessa stödjer skolans uppdrag och se till att det som förmedlas inte strider mot skrivningar i läroplanen eller kursplaner.⁷¹ Forskning om läroböcker har visat att det dock råder

63 Skolverket (2006)(B).s11

64 Skolverket (2006)(B).s26

65 Skolverket (2006)(B).s26-27

66 Skolverket (2006)(B).s27

67 Skolverket (2006)(B).s11

68 Skolverket (2011)(B). Kursplan Religionskunskap.s1, Skolverket (2011)(C)

69 Skolverket (2006)(A).s35

70 Skolverket (2006)(B).s11

71 Skolverket (2006)(A).s6

brister i hur läroböcker förhåller sig till läroplanens mål om bland annat jämställdhet. Detta har exempelvis yttrat sig i att det i större utsträckning anknyts mer till manliga områden än kvinnliga.⁷² Hur jämställdhet, eller bristen på den, yttrar sig är dock inte den enda aspekt läraren måste förhålla sig kritisk till.

I en lärobok såväl som i övrig undervisning uppstår många problem ur frågan om vilken kunskap som skall väljas ut.⁷³ Det utrymme som är tillgängligt i sådana sammanhang är överlag väldigt begränsat. Detta innebär stora svårigheter då det är i stort sett omöjligt att skildra ett helt ämnesområde på ett allsidigt och sakligt sätt.⁷⁴ Urvalet av det innehåll som skall förmedlas är därmed en väsentlig del i den didaktiska processen. Svensk forskning runt exempelvis hur andra religioner än kristendom framställs i läroböcker i religionskunskap har visat på brister som kan härledas till frågan om urval. Här har det bland annat visat sig att dessa religioner ofta framställs ur ett kristocentriskt perspektiv som innebär att de framställs som underlägsna kristendomen.⁷⁵ Detta förhållande är dock inte enbart ett svenskt eller europeiskt problem utan det förekommer även i andra kulturer. Japansk forskning har exempelvis visat att läroböcker i religionskunskap framhäver den japanska shinto-religionen gentemot bland annat världsreligionerna som framställs på ett negativt sätt.⁷⁶

Enligt lärarutbildaren Edgar Almén är ett kristocentriskt förhållningssätt något som religionskunskapslärare i Sverige alltid misstänkliggörs för. Detta beror enligt honom på att det råder en föreställning om att lärare alltid vill påverka och indoktrinera till fördel för kristendomen.⁷⁷ Religionsämnet i den svenska skolan har länge varit tätt förknippat med kristendomen men sedan 1969 skall undervisningen även ta upp andra religioner.⁷⁸ Även om kristendomen enligt Skolverket skall ha en särskild plats i religionsundervisningen så ställs det ändå krav på att all undervisning skall vara neutral i avseende på saklighet och allsidighet.⁷⁹ Ett sådant krav innebär då att exempelvis kristocentriska tendenser inte skall förekomma vilket även motiverar till ett kritiskt förhållningsätt gällande urvalet av kunskaper.

72 Lindgren Joakim (2004) Perspektiv på skolans värdegrund.s34-35

73 Skolverket (2006)(A).s33

74 Skolverket (2006)(A).s46

75 Skolverket (2006)(A).s13

76 Fujiwara Satoko (2007). Problems of teaching about religion in Japan: another textbook controversy against peace?.s49

77 Almén Edgar (2000). Livstolkning och värdegrund – Att undervisa om religion, livsfrågor och etik.s177-178

78 Hartman (2000). s212

79 Skolverket (2011)(A).s3, Skolverket (2011)(C)

2.6 Andrafiering

När man ser till beskrivningar av religioner så yttrar sig alltid dessa i en generaliserad framställning som inte är en reell verklighet utan istället något som ligger utanför den religiösa människan.⁸⁰ Mänskligt identitetskapande innebär till stor del att identiteten byggs upp genom att individen tar avstånd till sådant den inte identifierar sig med. Gruppidentiteter kan skapas på ett liknande sätt där den egna gruppen ställs i kontrast till andra grupper.⁸¹ I detta identitetskapande definieras oftast den egna gruppen som positiv.⁸² I de situationer där den aktuella gruppen är i majoritet medför det även att den får stå för vad som anses normalt vilket innebär att andra grupper definieras utifrån denna norm.⁸³ En konsekvens av detta blir då att de andra grupperna ofta framstår som ett mindervärdigt kollektiv vilket då kan ses som en form av vad som går under benämningen andrafiering.⁸⁴

I beskrivningar av andra grupper än den egna används ofta stereotyper om hur dessa grupper är.⁸⁵ Dessa stereotyper är i sin tur ofta grundade på de fördomar mot de andra som råder inom den egna gruppen.⁸⁶ I praktiken kan detta yttra sig i att beskrivningar av andra grupper fokuserar på hur dessa grupper skiljer sig från normen istället för att ta upp de aspekter som kan ses som likheter med den egna gruppen.⁸⁷ När andrafiering sker på strukturell nivå i samhället innebär det att ett sådant särskiljande kan klassas som diskriminering.⁸⁸

Då religionskunskap i Sverige länge varit starkt knutet till kristendomen har detta i stor utsträckning påverkat hur andra religioner har framställts. Detta har exempelvis yttrat sig i att andra religioner i kontrast till kristendomen betraktats som hedendom eller vidskepelse.⁸⁹ Att kristendomen har fått stå som norm för religiositet är även något som kan anses gälla för hela den västerländska kulturen. Då den rådande religionsvetenskapen är starkt präglad av den västerländska kulturen innebär detta att även själva definitionen av vad som är religion är något som i många fall har påverkats

80 Gilhus Ingvild Sælid, Mikaelsson Lisbeth (2003). Nya perspektiv på religion.s99

81 Reyes Paulina de los, Kamali Masoud (2005). Bortom vi och dom.s12

82 Elmeroth Elisabeth (2008). Etnisk maktordning i skola och samhälle.s28

83 Elmeroth (2008).s30

84 Kamali Masoud (2005). Bortom vi och dom.s29

85 Elmeroth (2008).s31

86 Elmeroth (2008).s29

87 Elmeroth (2008).s38

88 Kamali (2005).s31

89 Gilhus, Mikaelsson (2003).s27,29

av ett eurocentriskt och kristocentriskt perspektiv.⁹⁰ Detta har genom tiderna exempelvis yttrat sig i att gudsdyrkan har varit en central aspekt av definitionen av religion vilket kan härledas till denna praktiks väsentlighet inom kristendomen.⁹¹ Då dagens undervisning i religionskunskap baseras på religionsvetenskap har detta även påverkat hur religioner framställs. Vid ett flertal tillfällen har det konstaterats att läroböcker i religionskunskap och andra samhällsorienterade ämnen har präglats av andrafieringar av utomeuropeiska religioner och kulturer.⁹²

90 Gilhus, Mikaelsson (2003).s28

91 Gilhus, Mikaelsson (2003).s27

92 Elmeroth (2008).s39

3.TIDIGARE FORSKNING

I detta avsnitt presenteras ett antal arbeten av forskare som legat till grund för bakgrunden av detta arbete. Alla de presenterade arbetena innehåller analyser av läroböcker i religionskunskap där man genom att utgå från olika perspektiv kommit fram till resultat som är relevanta för detta arbete.

I boken *Kan du höra vindhästen?* granskar Kjell Härenstam hur den tibetanska buddhismen har framställts i läroböcker från 1960-talet fram till 1990-talet. Av denna granskning kommer han fram till att beskrivningar i de tidigaste läroböckerna främst fokuserar på de religiösa praktikerna i form av magi, besvärjelser och dylikt. Enligt Härenstam bidrar sådana beskrivningar till att den tibetanska buddhismen präglas av exotisering och framstår som primitiv.⁹³ I de senare läroböckerna har Härenstam istället kommit fram till att fokus mer kommit att hamna på det ideologiska och symboliska innehållet i religionen. Detta anser han stämmer bättre överens med riktlinjerna i den då rådande läroplanen om att undervisningen skall kunna bidra till reflektioner hos eleverna runt sin egen uppfattning av andlighet.⁹⁴

Kjell Härenstam har även utfört en analys av hur läroböcker i religionskunskap förhåller sig till skolans värdegrund. Denna analys är en del av skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund*. Härenstam utgår i sin analys från en syn på läroböcker att de är bra eller dåliga beroende på den utsträckning de fokuserar på religiösa aspekter som harmoniserar med värdegrunden eller inte.⁹⁵ Härenstams resultat visar att det i de analyserade läroböckerna existerar en viss problematik främst i relation till framställningar av islam och hinduism. Gällande beskrivningar av islam poängteras det en positiv utveckling där läroböckerna i större utsträckning än tidigare fokuserar på aspekter som är gemensamma för islam och skolans värdegrund.⁹⁶ Trots detta förekommer det dock fortfarande en stark betoning på fundamentaliska uttryck och islams roll i diverse konfliktssituationer. Detta kan enligt Härenstam medföra problem med främlingsfientlighet och intolerans i skolan.⁹⁷ Vad gäller framställningar av hinduismen förekommer det fortfarande en stark betoning på de religiösa aspekter som strider mot den svenska skolans värdegrund vad gäller alla människors lika värde och dylikt. En förklaring till detta kan enligt Härenstam vara att debatten om hinduismen inte varit lika omfattande och nyanserad i Sverige som den om exempelvis islam.⁹⁸

93 Härenstam Kjell (2000). *Kan du höra vindhästen*.s108

94 Härenstam (2000). s108

95 Skolverket (2006)(A).s35

96 Härenstam (2006).s47

97 Härenstam (2006).s48

98 Härenstam (2006).s48

Masoud Kamali har i den statliga utredningen *Utbildningens dilemma* analyserat läroböcker i religionskunskap och historia som används i den svenska gymnasieskolan. Kamali undersöker i sin analys hur tanken om ”vi” definieras och hur detta relaterar till ”de andra”. Han har här arbetat utifrån premissen att det i svenskt religionssammanhang är kristendomen som är förknippat med tanken om ”vi” medan islam och hinduismen representerar ”de andra”.⁹⁹ I analysen visar han på att det i de analyserade läroböckerna är kristendomen som framställs som normen för bra religion medan islam och hinduism i relation till detta nedvärderas i stor utsträckning.¹⁰⁰ Det poängteras även att förekomsten av andrafiering är utbredd i läroböckerna och att framställningar av religioner i stor utsträckning präglas av kristocentriskt och västcentriskt perspektiv.¹⁰¹

Susanne Olsson är en forskare som i sitt arbete *Study of Religions, School of Gender, Culture and History* bland annat diskuterar hur föreställningen om den andre visat sig i läroböcker i religionskunskap.¹⁰² I detta arbete problematiseras tillvägagångssättet i analyser av läroböcker på ett flertal olika sätt. Frågan om vad som räknas som en god framställning av religion är aspekt av analyser som tas upp.¹⁰³ I diskussionen kring vad som är väsentligt i en läroboksanalys poängterar hon de olika kontexter som man alltid måste ta hänsyn till, där främst den politiska poängteras.¹⁰⁴

Likt flera av ovan nämnda forskare har även Jonas Otterbeck i sitt arbete *What is reasonable to demand? Islam in swedish textbooks* undersökt hur islam framställs i läroböcker. Utöver att konstatera att islam andrafieras i relation till teorier om orientalism kommer han även fram till att islam ofta beskrivs utifrån en fundamentalistisk tolkningsnorm.¹⁰⁵ Även andra aspekter som osynliggörande av kvinnors religiositet, förvirrande strukturer och ett framhävande av fundamentalism och ojämställdhet är något Otterbeck anser sig ha funnit i sin undersökning.¹⁰⁶ I relation till dessa resultat diskuterar han ett antal olika krav som är rimliga att ställa på en lärobokstext. Några av de krav han poängterar är att texterna ska vara

99 Kamali Masoud (2006). *Utbildningens dilemma*.s51

100 Kamali (2006).s93-94

101 Kamali (2006).s93

102 Olsson Susanne (2009). *Study of Religions, School of Gender, Culture and History*.

103 Olsson (2009).s45

104 Olsson (2009).s43

105 Otterbeck Jonas (2005) *What is Reasonable to Demand? Islam in Swedish Textbooks*.s795

106 Otterbeck (2005).s799-802

tydligare, specificera ur vilket perspektiv texten är skriven, förklara valda strategier och gränsdragningar samt inte bygga på tidigare läroböckers texter.¹⁰⁷

4. SYFTE

Detta arbete har som syfte att undersöka hur olika läroböcker i religionskunskap för grundskolans senare år och gymnasieskolan hanterar religiösa värderingar som ligger i konflikt med skolans värdegrund. Syftet är även att undersöka om det förekommer några skillnader i hur värderingar av detta slag hanteras beroende av vilken religion som presenteras och i så fall hur dessa skillnader yttrar sig i relation till andrafiering. De religionsbeskrivningar som är föremål för denna undersökning är de som behandlar världsreligionerna buddhism, hinduism, islam, judendom och kristendom. De områden som valts ut som fokus för arbetet är hur tankar om mänskligt värde och relationen till främmande religioner hanteras. Arbetet kommer därmed att utgå från hur läroböcker förhåller sig till följande frågeställningar:

- Hur hanteras religiösa värderingar som ligger i konflikt med skolans värdegrund gällande mänskligt värde och religiös frihet i läroböcker i religionskunskap?
- Vilka likheter och skillnader finns det i hur värderingar som ligger i konflikt med skolans värdegrund hanteras beroende på vilken religion som presenteras?
- Vilka likheter och skillnader finns det mellan läroböcker för grundskolans senare år och läroböcker för gymnasieskolan utifrån föregående frågeställningar?

5. METOD

I metodkapitlet 6.1 av detta arbete presenteras den analysmetod som valts ut för att utifrån arbetets frågeställningar analysera läroböcker i religionskunskap. Utöver själva analysförfarandet och diskussion kring metoden i sig beskrivs även det materialurval som gjorts samt hur resultatet av analysen bearbetats. Kapitlet 6.4 avslutar metoddelen av arbetet med att diskutera brister och överväganden i metoden i sin helhet.

6.1 Analysmetod

I detta arbete tillämpas en innehållsanalys för att undersöka läroböcker utifrån arbetets frågeställningar. Denna analysmetod har valts för att belysa förekomsten av mönster i hanteringen av de utvalda problemområdena. Arbetet ämnar inte att i någon större utsträckning fokusera på den kvantitativa aspekten av hanteringen av problemområden. Fokus ligger istället på att påvisa förekomsten av olika typer av hantering. Detta metodval medför därmed att arbetet är grundat på en kvalitativ ansats.¹⁰⁸ En sådan ansats innebär enligt Carl Martin Allwood att tolkningen inte grundar sin validitet på ett kvantifierbart resultat. Validiteten bygger i detta fall istället på att urvalet av empirin skall vara tillräckligt representativ för att kunna ge underlag till relevanta generaliseringar.¹⁰⁹ Då det inte varit möjligt att i förväg förutse hur stort undersökningsunderlag som behövs för detta har urvalsprocessen i tidigare forskning fått stå som norm. I Skolverkets analys av läroböcker har exempelvis sju olika böcker valts ut.¹¹⁰ Även om detta arbetets omfattning är avsevärt mindre än Skolverkets har ett likvärdigt antal läroböcker varit underlag för undersökningen. Den undersökning som genomförts av Skolverket är förvisso av avsevärt större omfattning än den som genomförts i detta arbete. Dock är undersökningsområdet i detta arbete avgränsat i en större utsträckning än i Skolverkets vilket har ansetts motivera mängden undersökta böcker.

Läroböcker är en kategori av litteratur som enligt Lennart Hellspång och Per Ledin kan klassas som en brukstext.¹¹¹ För att analysera en text krävs att man delar upp den i olika delar utifrån vad det är som är ämnat att analyseras.¹¹² De delar av innehållet som valts som fokus för denna analys är de som berör religioners syn på människors värde och andra religioner. I analysen av dessa delar har främst informationsurvalet och dess framställningsstil tagits i beaktande. Kvantiteten av ett visst informationsurval är något som påverkar hur det som framställts framstår.¹¹³ Utifrån detta är analysen

108 Allwood Carl Martin (2004). Perspektiv på kvalitativ metod.s14

109 Allwood (2004).s15-18

110 Härenstam (2006)

111 Hellspång Lennart, Ledin Per (1997). Vågar genom texten.s7

112 Hellspång, Ledin (1997).s44

113 Skolverket (2006)(A).s37

av informationsurval motiverat med att hanteringar av problematiska värderingar inom religioner bör kunna yttra sig i hur dessa värderingar valts ut eller valts bort i läroböckernas framställningar.

Även om brukstexter av lärobokskaraktär överlag har en beskrivande och faktaförmedlande karaktär finns det även i dessa sammanhang möjlighet att använda sig av olika stilar av framställning som på så sätt även kan påverka hur texten tas emot.¹¹⁴ Att analysera framställningsstil gällande hur eventuella värderingar framställs och betonas skulle även kunna ge en indikation på en negativ eller positiv karaktär i framställningarna av religionerna. Detta avses då kunna relatera till den teoretiska förankring som valts ut för detta arbete. I analysen av framställningsstilar kommer även bruket av bilder tas i beaktande och ses som en del av den helhet som utgör framställningen av presenterade religioner. En retorisk aspekt som i detta sammanhang kan påverka den retoriska framställningen, både genom text och bild är hopning. Detta innebär att den totala mängden värdeladdade ord, bilder som visar samma sak och dylikt påverkar intrycket av innehållet som framställs.¹¹⁵ Även om ordvalen och bildvalen inte behöver vara inkorrekt i sig kan en överdriven exponering av en viss information skapa en vinklad framställning av innehållet.¹¹⁶ En bild som placerats i relation till en text kan även påverka intrycket av texten genom metonymi. Metonymi innebär en värdeöverföring mellan närliggande objekt vilket innebär att värderingar som kan finnas i en bildframställning kan påverka framställningen av ett relaterat textinnehåll.¹¹⁷

Enligt Skolverket skall ingen i skolan utsättas för påverkan till förmån för den ena eller andra åskådningen.¹¹⁸ Detta innebär att inte heller läroböcker som används i skolan skall göra detta. Texter av tydligt argumenterande karaktär, till förmån för den ena eller andra religiösa åsikten bör därmed vara relativt sällsynta. Detta utesluter dock inte att de är fria från retorisk uppbyggnad även om en sådan uppbyggnad ofta är förknippat med försök till medveten påverkan.¹¹⁹ En retorisk aspekt som kan påverka hur ett innehåll framställs är vilken språklig stil som använts.¹²⁰ Detta innebär bland annat att hur exempelvis ordval och meningsuppbyggnad används kan påverka hur framställningen av ett innehåll framstår för en mottagare.¹²¹ I en sådan

114 Hellspong, Ledin (1997).s17

115 Renberg Bo (2007). Retorikanalys.s39

116 Skolverket (2006)(A).s37

117 Renberg (2007).s39

118 Skolverket (2011)(A).s3

119 Hellspong, Ledin (1997).s240

120 Renberg (2007).s36-37

121 Renberg (2007).s39-40

analys kan även vad Hellspong och Ledin kallar för subjektsperspektiv ingå. Detta perspektiv innebär att man ser till hur bland annat uttryck som ”vi” och ”dem” används i texten för att få läsaren att identifiera sig i förhållande till innehållet i texten.¹²² I analysen är därmed hur språket används i texterna något som är föremål för granskning för att belysa hur textens mottagare identifieras i relation till presenterade religiösa värderingar.

En etisk aspekt som hafts i åtanke i analysarbetet är hur granskningen yttrat sig beroende på vilken religionsframställning det är som undersökts. All text existerar i olika kontexter. Dessa kontexter inkluderar både författarens kontext samt läsarens kontext.¹²³ Detta innebär då att min egen förståelse av ämnet kan påverka hur de olika religionsframställningarna undersöks. Den tidigare forskning som tagits del av har därmed haft en viss inverkan på hur undersökningsmaterialet har behandlats. I analysen har det därmed hafts i åtanke att alla religioner skall behandlas på ett likvärdigt sätt för att inte på något sätt värdera religionerna gentemot varandra. Resultat i relation till tidigare forskning kan ändå anses vara relevant för arbetet vilket därmed inte bör innebära något problem i att vissa aspekter kan belysas mer i relation vissa religioner än andra.

6.2 Urval

Urvalet för arbetet gäller både med avseende på vilka religioner som valts ut för analysen samt vilka läroböcker som är representerade i analysmaterialet. För att avgränsa undersökningsområdet har enbart de religioner som klassas som världsreligioner valts ut, vilket inkluderar buddhismen, hinduismen, islam, judendomen och kristendomen. Detta val motiveras utifrån kursplanen i religionskunskap som menar att undervisningen bland annat skall ta upp centrala tankegångar, urkunder, tolkningar, bruk och historia inom kristendomen och de övriga världsreligionerna.¹²⁴

Urvalet av läroböcker för analysen är gjort utifrån en avsikt att skapa ett urval med så stor variation som möjligt med avseende på bokförlag och författare. Ett kriterie för valet av läroböcker har även varit att de utifrån publiceringstillfälle skall vara relevanta i relation till den definition av värdegrund som återfinns i rådande läroplaner. Urvalet har skett utifrån den tillgång till material som varit en del av detta arbetes förutsättningar. Utgångspunkten för urvalet låg i att se till vilka förlag som publicerat läroböcker som lever upp kravet om aktualitet i relation till läroplaner. Av de böcker som finns publicerade har enbart de böcker som funnits tillgängliga via privata kontakter eller bibliotekstjänster valts ut. Detta har gjorts på grund av att

122 Hellspong, Ledin (1997).s136

123 Hellspong, Ledin (1997).s41-44

124 Skolverket (2011)(B).s5, Skolverket (2011)(C).s138

arbetets ekonomiska förutsättningar inte tillåtit inköp av övriga böcker. Vissa böcker har även uteslutits ur analysen då de inte inkluderat beskrivningar av samtliga världsreligionerna. Anledningen till denna uteslutning har grundats på att det inte är möjligt att belysa en jämförande aspekt i dessa böcker. Arbetets syfte är även att jämföra hur de aktuella värdegrundsområdena hanteras i gymnasieskolan och grundskolans senare år. Utifrån detta har det i urvalet strävats efter ett likvärdigt antal böcker riktade mot de aktuella skolformerna.

De läroböcker som utgör underlaget för detta arbete är:

Grundskolans senare år

Högberg Ole, Sundqvist Mats (2005). SO Direkt religion. Stockholm: Bonnier utbildning AB

Högberg Ole, Isaksson David, Sundqvist Mats (2012). Prio Religion 8. Stockholm: Sanoma utbildning AB

Tidman Nils-Åke, Hermansson Magnus (2004). Religionskunskap kompakt. Författarna och CWK Gleerups utbildning AB

Berlin Ingrid, Ring Börge (2003). SOS Religion Del 1, Del 3, Del 4. Författarna och Liber AB.

Religionskunskap 1 Gymnasiet

Tollstadius Bengt, Öberg Ingemar, Bergström Per(red) (2006). Mittpunkt religionskunskap 1. Författarna och Studentlitteratur AB

Jansson Olov, Karlsson Linda (2009). Religionskunskap A - En mosaik. Författarna och Bonnier utbildning AB.

Tidman Nils-Åke, Wallin Kerstin (2008). Relief Livsvägar – religionskunskap för A kursen. Författarna och Gleerups utbildning AB

Mattsson Flenngård Malin, Eriksson Leif, Hedengren Uriel (2003). Söka svar – Religionskunskap kurs A&B. Författarna och Liber AB

6.3 Databearbetning

I bearbetningen av resultatet har de sätt läroböckerna hanterat värderingar i konflikt med värdegrunden identifierats i respektive bok och ställts i relation till övriga böcker riktade mot samma skolform. Dessa olika hanteringssätt beskrivs i resultatkapitlet i relation till den religion som varit aktuell för hanteringen. Detta har gjorts för att tydliggöra resultatet på ett sätt som underlättar diskussionen runt resultatet i relation till arbetets teoretiska förankring. Syftet med detta arbete är inte att jämföra de olika läroböckerna för att utreda vilka som påvisar en bra eller dålig hantering. Referenser till de olika texterna har därmed enbart syftat till att påvisa

kvantifierbara aspekter av förhållningssätt. Resultaten från de olika skolformskategorierna av läroböckerna har även varit föremål för bearbetning i form av jämförelse. Hela analysresultatet har vidare bearbetats genom att de olika hanteringssätten kategoriserats i en sammanfattande del av resultatet. I denna sammanfattning har även slutsatser kring likheter och skillnader mellan de olika skolformerna dragits.

6.4 Metoddiskussion

Att som det gjorts i detta arbete främst analysera de avsnitt i texterna som ansetts vara relevanta i relation till de aktuella värdegrundsområdena innebär en viss problematik. Som det nämnts tidigare kan detta leda till att eventuella resultat utelämnats då även textavsnitt som inte uttryckligen behandlar de aktuella områdena kan innehålla sådant innehåll. För detta arbete har det dock antagits att dessa resultat bör vara jämförelsevis få och därmed inte av någon större relevans i det sammantagna resultatet. De värdegrundsområden som valts ut som fokus för detta arbete är även det något som skulle kunna tänkas påverka det slutgiltiga resultatet. Därför bör det tas i beaktande att de slutsatser som kan dras utifrån detta arbete på intet sätt kan göras gällande för hur andra aspekter av skolans värdegrund hanteras.

Ser man till urvalet av det material som använts i arbetet kan man även detta vara föremål för kritisk diskussion. Kritiken i detta kan främst ses i att ett flertal av de läroböcker som valts ut för analys inte är skrivna med den rådande läroplanen i åtanke. Problemet med detta är att det kan vara svårt att avgöra om en lärobok fungerar på samma sätt i en ny läroplanskontext som den gjort i en äldre.¹²⁵ Att valet ändå fallit på att analysera även läroböcker som är skrivna utifrån Lpo94 grundar sig på två olika aspekter. En av dessa är att de formuleringar gällande de valda delarna av skolans värdegrund är i stort sett identiska i läroplanerna från både 1994 och 2011.¹²⁶ Alla de valda läroböckerna är även idag tillgängliga för skolor att köpa in och använda sig av vilket medför att det rimligtvis går att anta att de även används i kontext av den rådande läroplanen. Detta medför då att arbetets relevans i relation till dagens undervisning inte bör påverkas i någon större utsträckning. Även om urvalet även begränsats av tillgänglighet har det material som analyserats ändå ansetts tillräckligt omfattande för utgöra en godtagbar grund för relevanta slutsatser gällande analysens resultat.

125 Almén (2000).s185

126 Skolverket (1994).Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94, Skolverket (2011)(A)

7. RESULTAT

I detta kapitel presenteras analysresultatet av de aktuella läroböckerna. Resultaten kommer här att presenteras i relation till den religion form av lärobok som har varit aktuell i samband med de olika resultaten. Avslutningsvis sammanfattas i kapitel 7.3 resultaten genom att hanteringssätt jämförs mellan de olika religionsbeskrivningarna och de olika typerna av läroböcker.

7.1 Läroböcker för grundskolan

7.1.1 Buddhismen

I beskrivningar av buddhismen tar samtliga av de analyserade läroböckerna upp det buddhistiska klosterväsendet genom att berätta om munkar och nunnor eller institutionerna i sig. I dessa beskrivningar finns det en variation mellan böckerna gällande fokus jämställdhetsaspekten. Hälften av dessa beskrivningar behandlar inte munkar och nunnors olika villkor vilket medför att de framstår som helt jämställda.¹²⁷ I Ingrid Berlin & Börje Rings serie läroböcker tar de upp myten om klosterväsendets tillblivelse som orsak till skillnaderna i nunneklostrens och munkklostrens utbredning.¹²⁸ Ole Högberg, David Isaksson & Mats Sundqvists beskriver i sin lärobok istället skillnaderna mellan män och kvinnors religiösa förutsättningar med att kvinnor inte anses kunna nå lika hög insikt som män vilket därmed påverkat förutsättningar i klosterlivet. Det betonas dock i inledningen av detta stycke att alla religioner är mansdominerade och att det inte finns något i de buddhistiska skrifterna som ger uttryck för sådan diskriminering.¹²⁹ Vad gäller auktoritet mellan könen är det ingen av böckerna som berör hur detta kan yttra sig i vissa buddhistiska kulturer.

I texterna förekommer det i enstaka fall språkval som placerar de beskrivna sederna i andra kulturer än författarens och den tilltänkta läsarens. Detta yttrar sig exempelvis i att det används benämningar som ”buddhistiska kulturer” och ”buddhistiska länder” utan att ta upp hur det förhåller sig hos svenska buddhister.¹³⁰ I samtliga läroböcker används det enbart bilder på munkar för att illustrera texterna vilket förstärker intrycket av nunnornas undanskymda roll. Vad gäller relation till andra religiösa uttryck och konflikter som utgår från religiösa skillnader har ingen av de analyserade läroböckerna tagit upp denna aspekt.

127 Högberg Ole, Sundqvist Mats (2005). SO Direkt religion.s445, Tidman Nils-Åke, Hermansson Magnus (2004). Religionskunskap kompakt.s170

128 Berlin Ingrid, Ring Börje (2003)(C). SOS Religion Del 4.s48

129 Högberg Ole, Isaksson David, Sundqvist Mats (2012). Prio Religion 8.s179

130 Berlin Ingrid, Ring Börje (2003)(A). SOS Religion Del 1.s51, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s179

7.1.2 Hinduismen

Kastsystemet som i stor utsträckning tillämpas inom hinduismen är något som beskrivs i alla de analyserade läroböckerna. Kastsystemets diskriminerande av lågkastiga individer är något som tas upp i samtliga av dessa beskrivningar. Beskrivningarna av diskriminering fokuserar på aspekter som synen på orenhet och skillnader av möjlighet till yrkesval mellan de olika grupperna.¹³¹ I de bilder som hör till dessa beskrivningar föreställer i alla fall lågkastiga människor och de förnedrande arbetsuppgifter de utför.¹³² I en majoritet av styckena om kastsystemet poängteras det att det är en kvarleva av en gammal tradition.¹³³ I ett av fallen uttrycks även ett fördömande av kastsystemet där det ställs i relation till det svenska samhället som beskrivs som ordnat och omhändertagande av människor i svårigheter.¹³⁴ I flera av böckerna tas den indiska statens oförmåga att komma till rätta med orättvisorna med kastsystemet upp.¹³⁵ Begränsningar i de kastlösa andliga möjligheter är inget som nämns i någon av böckerna.

Vad gäller synen på förhållandet mellan män och kvinnor är det enbart två av böckerna som behandlar denna aspekt. I dessa böcker behandlar man området genom att beskriva hur bristen på jämställdhet yttrar sig inom familjelivet. Här beskrivs exempelvis hur synen på äktenskap skapar orättvisor för kvinnor genom krav på hemgift samt att kvinnor kan anses som lägre stående då de alltid står under närmsta manliga släktings ansvar.¹³⁶ Jämställdheten framställs i ett av dessa fall dock vara under positiv utveckling genom att ekonomiska förutsättningar gett kvinnor större möjlighet i samhället.¹³⁷ Religiösa tankar och roller är något som tas upp i alla de analyserade böckerna. Dock är det ingen av läroböckerna som tar upp frågan om kvinnors begränsade möjligheter på dessa områden. hinduismens syn på och relation till andra religioner är inte heller något som tas upp i läroböckerna mer än att det i Bonniers bok återfinns en bild med tillhörande text som kort beskriver konflikten mellan Indien och Pakistan.¹³⁸

131 Berlin, Ring (2003)(C).s19, Högberg, Sundqvist (2005).s418

132 Berlin, Ring (2003)(C), Högberg, Sundqvist (2005).s418, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s130-131, Tidman, Hermansson (2004).s156

133 Berlin, Ring (2003)(A)s45, Berlin, Ring (2003)(C)19, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s130

134 Tidman, Hermansson (2004).s157

135 Berlin, Ring (2003)(C).s20, Tidman, Hermansson (2004).s150

136 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s149, Tidman, Hermansson (2004).s158

137 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s150

138 Högberg, Sundqvist (2005).s429

7.1.3 Islam

I framställningar av islam förekommer det i alla läroböcker beskrivningar som relaterar till frågan om jämställdhet. Män och kvinnors olika roller i äktenskapet är en aspekt som tas upp i samtliga böcker. Här tar majoriteten av böckerna upp hur mannen har ansvar för försörjning och familjens religiositet medan kvinnans roll är att ta hand om barnen.¹³⁹ I dessa beskrivningar av skillnader i synen på män och kvinnors roller har flertalet av författarna även valt att poängtera att det finns många muslimer som inte lägger vikt vid dessa könsroller i sin religiositet.¹⁴⁰ I *SOS Religion* har Berlin & Ring exempelvis valt att inkludera en intervju med en svensk muslimsk kvinna som representerar en liberal syn där könsroller nedvärderas och istället kopplas samman med kultur.¹⁴¹ I *Prio Religion 8* har det istället valts att sätta frågan om könsroller i perspektiv genom att ge relativt stort utrymme i texten till att behandla muslimsk feminism. Denna tradition beskrivs som att förespråka en tolkning av Islam som är helt jämställd.¹⁴² Nils-Åke Tidman & Magnus Hermansson har i relation till jämställdhet istället valt att bemöta fördomen om att muslimska kvinnor inte får röra sig fritt. Detta bemöts med att poängtera att kvinnor i Iran är en stor del av samhällslivet, det illustreras även av en bild på beslöjade kvinnor som tycks delta i någon form av cykeltävling.¹⁴³ I *Religionskunskap Kompakt* har Tidman & Hermanssons även valt att poängtera att muslimska kvinnor ofta är mer isolerade i Sverige än vad de var i sitt hemland.¹⁴⁴

Ytterligare en aspekt som rör frågan om jämställdhet är de seder som tillämpas i moskéer. I majoriteten av de analyserade läroböckerna förekommer det beskrivningar av dessa där det i två av tre fall inte nämns något om att kvinnor ofta bara är tillåtna i speciella delar av en moské.¹⁴⁵ Den bok som är ensam om att ändå ta upp åtskiljandet av män och kvinnor i moskén betonar att mannen är tvungen att delta i bön med mera medan det är frivilligt för kvinnan och att hon då får vara på en läktare.¹⁴⁶ När det i böckerna talas om anständighet är det främst i relation till kvinnors klädsel.¹⁴⁷ I en av böckerna poängteras det att anständighet är en

139 Berlin, Ring (2003)(B).s108, Högberg, Sundqvist (2005).s410, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s118, Tidman, Hermansson (2004).s138

140 Berlin, Ring (2003)(A).s40, Berlin, Ring (2003)(B).s108, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s118

141 Berlin, Ring (2003)(A).s40

142 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s118

143 Tidman, Hermansson (2004).s133

144 Tidman, Hermansson (2004).s138

145 Tidman, Hermansson (2004).s125, Berlin, Ring (2003)(A).s35

146 Berlin, Ring (2003)(B).s97

147 Högberg, Sundqvist (2005).s408, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s97, Tidman, Hermansson (2004).s133

tolkningsfråga och att det i många fall inte inkluderar slöjor eller dylikt.¹⁴⁸ Gällande kvinnors klädregler så är alla kvinnor som förekommer på bild i samtliga böcker beslöjade förutom vid två tillfällen. Dessa två tillfällen utgörs av en bild på den svenska muslimska kvinnan som intervjuas i *SOS Religion* samt en kvinna som avbildas i relation till stycket om muslimsk feminism i *Prio Religion 8*.¹⁴⁹ Skillnader gällande arvsrätt och vittnesmål är dock inget som tas upp i någon av böckerna.

Islams relation till andra religioner är inget som har fått något större utrymme i någon av de aktuella läroböckerna. I två av böckerna poängteras ett korancitat som säger att det inte skall råda något tvång i religionen vilket enligt författarna därmed innebär en form av religionsfrihet i likhet med den svenska definitionen.¹⁵⁰ I *Religionskunskap Kompakt* och *Prio Religion 8* tas fenomenet ”bokens folk” upp utan några problematiserande beskrivningar.¹⁵¹ I andra avsnitt av *Prio Religion 8* problematiseras dock Islams relation till andra religioner. Detta görs genom att författaren tar upp att länder som tillämpar muslimsk lag tillämpar dödsstraff vid konvertering till annan tro och ställer detta i kontrast till religionsfrihet. Tillämpningen av sådana lagar förknippas dock av författaren med fundamentalism och korancitatet om att det inte skall råda tvång i religionen framställs istället som norm.¹⁵² Även Berlin & Ring behandlar under kapitlet om islam fundamentalism och framhäver att det inom sådana muslimska traditioner anses att bara ett samhälle som fullt ut bygger på islam kan vara rättvist.¹⁵³

7.1.4 Judendomen

Judendomen är en religion där författarna har valt att ta upp flera olika aspekter som relaterar till jämställdhetsproblematik. En av dessa aspekter är pojkar och flickornas bar mitzva och flickornas bat mitzva vilket är de judiska barnens övergångsriter till vuxenvärlden. Dessa nämns i alla de analyserade böckerna men det är enbart i *Prio Religion 8* och *Religionskunskap kompakt* som tar upp att flickornas bat mitzva bara förekommer inom den liberala inriktningen av judendom.¹⁵⁴ Kvinnor och mäns skilda möjligheter i det religiösa livet är något som även det tas upp i samtliga böcker. Det judiska prästerskapet är något som relaterar till detta. Prästerskapet beskrivs i de flesta böckerna men det är enbart Berlin & Ring som tydligt säger att det i stort sett bara är män som kan vara en del av detta.¹⁵⁵ I Berlin & Rings

148 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s97

149 Berlin, Ring (2003)(A)s40, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s118

150 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s117, Högberg, Sundqvist (2005).s411

151 Tidman, Hermansson (2004).s117

152 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s117

153 Berlin, Ring (2003)(B).s103

154 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s31, Tidman, Hermansson (2004).s103

155 Berlin, Ring (2003)(B).s374

beskrivning poängteras det även att det finns kvinnliga rabbiner i USA.¹⁵⁶ I *SOS Religion* har även traditionen att kvinnors religiositet anses vara bunden till hemmet medan mannens är mer påtagligt i det offentliga livet valts att tas upp. I denna beskrivning förknippas detta dock med ortodoxa och konservativa inriktningar med exempel på könsuppdelning i synagogan.¹⁵⁷ Ole Högberg, David Isaksson & Mats Sundqvist poängterar till skillnad från Berlin & Ring att kvinnor fortfarande i stor utsträckning är exkluderade i religiösa sammanhang utan att relatera det till någon speciell inriktning.¹⁵⁸ I relation till detta har de dock valt att betona att det finns en varierande syn på kvinnor och mäns roller genom att ta upp hur kvinnor kämpar för jämställda religiösa rättigheter.¹⁵⁹

Förhållanden gällande äktenskap är även det något som tas upp i flera av läroböckerna. I dessa stycken framgår det att det bara är män som kan ta initiativ till skilsmässa och att det bara är män som kan vara vigselföräntare.¹⁶⁰ Av dessa beskrivningar är det endast den som återfinns i *SO Direkt religion* som problematiserar detta genom ta upp att många kvinnor på grund av äktenskapsförållandet tvingas leva i äktenskap som de vill ur.¹⁶¹ Även om uppdelning av könen är något som beskrivs i flera av böckerna förekommer det inga förklaringar av dessa förhållanden och enbart enstaka problematiserande resonemang.

Ser man till judendomens relation till andra religioner så tas detta enbart upp i vissa av böckerna där främst förföljelser av judar beskrivs.¹⁶² I *Religionskunskap kompakt* återfinns en beskrivning av Israel-Palestina konflikten utan att ta upp några av konfliktens religiösa aspekter.¹⁶³ Endast Högberg & Sundqvist tar upp den judiska synen på andra religioner där den judiska gudens regler bara anses gälla judar och att övriga människor har frihet att förhålla sig till religion på vilket sätt de vill.¹⁶⁴

156 Berlin, Ring (2003)(B).s364

157 Berlin, Ring (2003)(B).s25-26

158 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s52

159 Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s52

160 Högberg, Sundqvist (2005).s374, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s53, Tidman, Hermansson (2004).s103

161 Högberg, Sundqvist (2005).s374

162 Berlin, Ring (2003)(B).s31, Tidman, Hermansson (2004).s115

163 Tidman, Hermansson (2004).s114-115

164 Högberg, Sundqvist (2005).s375

7.1.5 Kristendom

Frågan om kvinnors möjligheter att bli präster är något som tas upp i alla beskrivningar av kristendomen. I dessa beskrivningar förekommer det i läroböckerna två olika sätt att närma sig frågan. I två av böckerna framställs det som att både kvinnor och män har möjlighet att bli präster vilket relateras till de förhållanden som råder inom den svenska kyrkan.¹⁶⁵ I Bonniers beskrivning av kvinnors goda möjligheter i svenska kyrkan avslutas det med frågan ”Varför anser en del människor att kyrkan är kvinnofientlig?”¹⁶⁶. En retorisk analys av denna formulering skulle enligt Renbergs definition av en retorisk fråga kunna innebära att frågan egentligen bör ses som ett slags påstående.¹⁶⁷ Utifrån ett sådant förhållande kan frågan tyda på både ett förskjutande av den kvinnofientliga åsikten till andra än författaren och läsaren. Det kan även tolkas som denna åsikt är omotiverad utifrån den övriga texten och bara framhålls av en marginaliserad grupp människor. De böcker som ändå tar upp kvinnors begränsade religiösa karriärmöjligheter relaterar detta uteslutande till den katolska kristendomen. Detta förklaras även med att det beror på tradition och inte att det skulle röra sig om ett nedvärderande av kvinnor.¹⁶⁸

Gällande övriga aspekter av jämställdhet inom kristendomen är de förhållandevis frånvarande. Berlin & Ring tar exempelvis upp Aposteln Paulus utan att nämna den kvinnoosyn som framkommer i flera av hans brev.¹⁶⁹ Den enda bok som tar upp förekomsten av jämställdhetsproblem under kristendomskapitlet relaterar detta till kultur istället för religion. Genom att jämföra jämställdhetsförhållandet i Sverige med det som råder i Iran framstår problemen i Sverige som förhållandevis triviala.¹⁷⁰ Genom att beskrivningar av kristendomen i denna bok varit starkt kopplade till svenska förhållanden kan jämförelsen av Sverige och Iran medföra en indirekt jämförelse mellan kristendom och islam. Genom en sådan jämförelse framstår Kristendomen som mer positiv än islam i relation till jämställdhet. Angående konceptet om människors lika värde är det två av böckerna som tydligt kopplar konceptet i sig till en naturlig del av kristendomen.¹⁷¹

165 Berlin, Ring (2003)(A).s26, Högberg, Sundqvist (2005).s146, Tidman, Hermansson (2004).s56

166 Högberg, Sundqvist (2005).s146

167 Renberg (2007).s40

168 Berlin, Ring (2003)(B).s59, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s86, Tidman, Hermansson (2004).s63

169 Berlin, Ring (2003)(B).s51-52

170 Högberg, Sundqvist (2005).s288

171 Berlin, Ring (2003)(B).s68, Högberg, Sundqvist (2005).s252

Högberg & Sundqvist framställer även religionsfrihet som en naturlig aspekt av den kristna synen på mänskligt lika värde.¹⁷² Trots detta har de ändå förhållandevis utförligt beskrivit hur olika representanter för kristendomen genom historien förtryckt och förföljt människor som inte delar den kristna tron. I dessa exempel beskrivs bland annat tvångskonverteringar av judar och muslimer, förföljelser av avvikande kristna och våldsamma konflikter mellan olika kristna inriktningar.¹⁷³ Berlin & Ring har istället valt att enbart ta upp exempel på religiös förföljelse där det är de kristna som har förföljts.¹⁷⁴ När texterna behandlar den kristna missionen så är det enbart i *SO Direkt religion* som syftet att konvertera tas upp medan övriga böcker som tar upp ämnet betonar den humanitära aspekten och utelämnar den religiösa.¹⁷⁵

7.2 Läroböcker för gymnasiet

7.2.1 Buddhismen

I läroböckerna som är riktade mot gymnasieskolan var det bara en aspekt gällande jämställdhet i relation till buddhismen som togs upp i samtliga böcker. Böckerna behandlade i detta fall det klosterliv som förekommer inom vissa buddhistiska inriktningar. I två av böckerna tar författarna upp att nunnor har lägre status än munkar.¹⁷⁶ *Religionskunskap A En Mosaik* som är en av dessa böcker beskriver i meningen efter den om statuskillnader mellan könen att vardagslivet i övrigt inte skiljer sig mellan munkor och nunnor.¹⁷⁷ Då könsförhållandena inte problematiseras ytterligare medför denna formulering att betydelsen av statusförhållandena tonas ner. Bengt Tollstadius, Ingemar Öberg & Per Bergström har istället valt att vidareutveckla beskrivningen av könsförhållandena genom att referera till att buddha enligt myten först inte ville tillåta nunnor. Den ojämställdhet som Tollstadius, Öberg & Bergström hävdar finns i buddhistiska länder beror enligt författarna inte på religionen utan på kulturen.¹⁷⁸ I de övriga två läroböckerna har könsförhållandena däremot utelämnats ur beskrivningarna. I *Söka svar* har det istället valts att poängtera att alla människor har möjlighet att bli munk eller nunna oavsett etnicitet eller kön.¹⁷⁹ På detta sätt betonas därmed religionens samstämmighet med värdegrunden. Ingen

172 Högberg, Sundqvist (2005).s252

173 Högberg, Sundqvist (2005).s191, 273,275, 278,282

174 Berlin, Ring (2003)(B).s55

175 Högberg, Sundqvist (2005).s269, Högberg, Isaksson, Sundqvist (2012).s87, Tidman, Hermansson (2004).s59

176 Jansson Olov, Karlsson Linda (2009). Religionskunskap A - En mosaik.s148, Tollstadius Bengt, Öberg Ingemar, Bergström Per (2006). Mittpunkt religionskunskap 1.s104

177 Jansson, Karlsson (2009).s148

178 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s104

179 Mattsson Flenngård Malin, Eriksson Leif, Hedengren Uriel (2003). Söka svar – Religionskunskap kurs A&B.s150

av böckerna tar upp frågan om auktoritetsförhållanden mellan könen i buddhistiska kulturer.

Konflikter där buddhismens religiösa värderingar på olika sätt motiverat olika sidor är något som enbart tas upp i två av böckerna. Med hjälp av värdeladdade ord som styrka och mod till motstånd så framstår synen på Buddhismens del i konflikter i *Söka svar* som positiv.¹⁸⁰ I *Relief Livsvägar* problematiseras istället de buddhistiska institutioners delaktighet och stödande av krigsangrepp och dylikt. De tar även upp hur konflikter mellan olika buddhistiska förespråkare resulterat i våldshandlingar.¹⁸¹

7.2.2 Hinduismen

Ser man till läroböckernas framställningar av hinduismen så är kastsystemet något som alla böckerna tar upp. Endast en av böckerna har inte tagit upp något om de diskriminerande aspekter som kan relateras till kastsystemet.¹⁸² I *Relief Livsvägars* beskrivning sammankopplas de diskriminerande aspekterna av systemet främst med landsbygdskulturen. Nils-Åke Tidman & Kerstin Wallin har här även valt att betona kastsystemets gemenskapsfrämjande funktion där människor inom samma kast beskrivs ha en stark samhörighetskänsla och ställer upp för varandra.¹⁸³ Även Malin Mattsson Flenngård, Leif Eriksson & Uriel Hedengren betonar att kastsystemet inte bara är diskriminerande utan även bidrar till en social trygghet.¹⁸⁴ Både i *Relief Livsvägar* och *Religionskunskap A En mosaik* har det även valts att i texterna poängtera att Indien har i lag förbjudit diskriminering på grund av kast.¹⁸⁵ I *Söka svar* tar Mattsson Flenngård, Eriksson & Hedengren upp ytterligare aspekter där de beskriver praktiska former av diskriminering utifrån kastsystemet där exempelvis lågkastiga inte får tillträde till vissa tempel och dylikt.¹⁸⁶ Författarna har här även valt att bemöta sambandet mellan ekonomi och kasttillhörighet genom förklara att både högkastiga och lågkastiga kan vara fattiga respektive rika.¹⁸⁷

Ser man till jämställdhet mellan könen är det ingen av böckerna som tar upp skillnader mellan mäns och kvinnors förutsättningar att nå de andliga målen. I *Söka*

180 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s162

181 Tidman Nils-Åke, Wallin Kerstin (2008). *Relief Livsvägar – religionskunskap för A kursen*. Författarna och Gleerups utbildning AB.s176

182 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s86

183 Tidman, Wallin (2008).s138

184 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s113-114

185 Tidman, Wallin (2008).s138, Jansson, Karlsson (2009).s126

186 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s115

187 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s111

svar och *Relief Livsvägar* tas dock frågan om ojämställdhet upp genom att beskriva att de ekonomiska konsekvenserna av bruket av hemgift skapar en svår situation för kvinnor.¹⁸⁸ Flera av böckerna tar även upp att kvinnor och män har olika status men förknippas detta med kulturella kulturer.¹⁸⁹ *Söka svar* utvecklar detta ytterligare genom att säga att sådana traditioner går emot de hinduiska grundtankarna.¹⁹⁰ Tollstadius, Öberg & Bergström väljer även att ställa jämställdhetssituationen i Indien i kontrast med den i Sverige genom att poängtera att Indien haft en kvinnlig statschef.¹⁹¹

Hinduismens relation till andra religioner är inte något som tas upp i särskilt stor omfattning av någon av böckerna. I *Mittpunkt religionskunskap 1* förekommer det en kort passage där det nämns att det förekommer hinduisk förföljelse av muslimer medan det i *Religionskunskap A - En mosaik* å andra sidan betonar hinduismens tolerans gentemot mångfald av religiösa uttryck.¹⁹²

7.2.3 Islam

Jämställdhetsområdet är något som tas upp i relativt stor utsträckning i beskrivningar av islam. Flertalet av böckerna tar här upp tanken om att män och kvinnor har olika roller och uppgifter i livet och att auktoriteten i relationen mellan könen därmed varierar beroende på vad det handlar om.¹⁹³ Främst *Livsvägar* utvecklar detta ytterligare genom att framhäva de jämställdhetstankar som förekommer i Koranen där män och kvinnor beskrivs ha samma värde.¹⁹⁴ Författarna har här även valt att bemöta kvinnoförtryckande aspekter genom att ge exempel som istället tyder på mer jämställda förhållanden.¹⁹⁵ I böckerna återfinns även ett flertal exempel på hur ojämställda förhållanden förknippas med kulturen istället för religionen. Detta görs bland annat genom att tanken om månggifte förklaras utifrån historiska förutsättningar och att olika tolkningar av innebörden finns inom olika muslimska kulturer.¹⁹⁶ Tollstadius, Öberg & Bergström lyfter även fram att aspekter som ofta

188 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s114-115, livsvägar s135

189 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s114-115, Jansson, Karlsson (2009).s128, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s90

190 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s114-115,

191 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s90

192 Jansson, Karlsson (2009).s123, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s82

193 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s318, Tidman, Wallin (2008)s111, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s76

194 Tidman, Wallin (2008).s111

195 Tidman, Wallin (2008).s110

196 Tidman, Wallin (2008).s108, Jansson, Karlsson (2009).s116. Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s76-77

tolkas som tecken på ojämställdhet kan vara en trygghet för kvinnor. Detta gör författarna då de menar att exempelvis mannens auktoritet kan innebära en trygghet för kvinnor då de slipper ansvarsbördan.¹⁹⁷

Även slöjan är ett fenomen som enligt texterna *Mittpunkt religionskunskap 1* inte behöver vara ett uttryck för kvinnoförtryck utan en trygghet mot oönskade blickar.¹⁹⁸ Frågan om klädregler i relation till män och kvinnor är dock inget som problematiseras i någon större utsträckning i böckerna. Endast Jansson & Karlsson tar upp denna fråga genom att påvisa den variation av tolkningar som råder på området.¹⁹⁹ I övrigt så kan det ändå poängteras att kläder och anständighet enbart tas upp i relation till kvinnor i samtliga böckerna. I flertalet böcker förekommer även beskrivningar av moskeer men det är enbart i *Mittpunkt religionskunskap 1* som det tas upp att kvinnor inte får vistas i alla utrymmen.²⁰⁰ Frågan om skilda rättigheter mellan könen vad gäller arvsrätt och vittnesmål är inget som tas upp i någon av böckerna.

Islams relation till andra religioner tas genom förklaringar av begreppet jihad upp i majoriteten av böckerna. I dessa beskrivningar fokuserar författarna på att poängtera att våld i religionens namn enbart får ske i självförsvar.²⁰¹ Mattsson Flenngård, Eriksson och Hedengren poängterar istället att inget våld stöds av islam överhuvudtaget.²⁰²

7.2.4 Judendomen

I beskrivningar av judendomen tas det i flertalet böcker upp att män och kvinnor anses ha olika roller men att de ändå ses som lika värda.²⁰³ Den enda boken som utvecklar och i någon mening problematiserar detta är *Religionskunskap A - En mosaik*. Här relateras uttryck för jämställdhet och ojämställdhet till de olika judiska inriktningarna. Författaren tar även upp att kvinnans uteslutning från det religiösa området både kan ses som en befrielse och som ett utanförskap.²⁰⁴ Judendomens relation till andra religioner är inget som återfinns i någon av böckerna, att judarna på

197 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s77

198 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s77

199 Jansson, Karlsson (2009).s104

200 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s75

201 Tidman, Wallin (2008).s115,Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s74

202 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s331

203 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s237, Jansson, Karlsson (2009).s56, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s44

204 Jansson, Karlsson (2009). s56, 58-59

grund av sin egen religiösa tillhörighet förföljts genom historien poängteras dock i majoriteten av böckerna.²⁰⁵

7.2.5 Kristendomen

I relation till kristendomen är det enbart beskrivningar av kvinnors karriärmöjligheter inom kyrkoverksamheten som kan relateras till frågan om alla människors lika värde. I alla dessa fall tar författarna upp att kvinnor inom protestantiska kyrkor har möjlighet att bli präster.²⁰⁶ Författarna har sedan valt att utveckla detta på skilda sätt där det i exempelvis *Söka svar* poängteras att det fortfarande är ovanligt med kvinnliga präster i Sverige.²⁰⁷ I *Relief Livsvägar* har Tidman & Wallin istället valt att visa på att det fortfarande inte är tillåtet med kvinnliga präster i andra inrikingar en den protestantiska medan Tollstadius, Öberg & Bergström tar upp Paulus brev som orsak till att det länge varit otillåtet.²⁰⁸ Ser man sedan till hur kristendomens relation till andra religioner beskrivs är det enbart Tidman och Wallin som tar upp denna aspekt. Här poängteras det dock att den kristna missionens dåliga rykte beror på de europeiska koloniserarna under 1400-talet och framåt.²⁰⁹

7.3 Sammanfattning av resultat

Utifrån frågeställningarna om hur negativa värderingar hanteras och om hanteringen skiljer sig beroende på vilken religion som presenteras har läroböckerna uppvisat ett flertal olika typer av hantering och att dessa tillämpas i olika stor utsträckning beroende av vilken religion som presenteras. Ser man till beskrivningarna av buddhismen har dessa problem i stor utsträckning hanterats genom att de helt enkelt utelämnats ur beskrivningarna. I de fall då problemen behandlats så har de antingen nämnts utan problematisering, tonats ned, kopplats samman med kulturella uttryck eller så har problemens positiva aspekter lyfts fram. Enbart vid enstaka tillfällen har det förekommit någon form av problematiserande beskrivning av ett problem. Vad gäller skillnader mellan hur buddhismen hanteras i läroböcker för grundskolan och för gymnasieskolan så ses detta i att den utelämnande hanteringen främst förekommer i böcker för grundskolan. Böckerna riktade mot gymnasieskolan har istället tillämpat de övriga formerna av hanteringsätt som beskrivits ovan.

205 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s231, Tidman, Wallin (2008).s40, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s39

206 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s277, Tidman, Wallin (2008).s72, Jansson, Karlsson (2009).s85, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s63

207 Mattsson Flenngård, Eriksson, Hedengren (2003).s277

208 Tidman, Wallin (2008).s72, Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s63

209 Tidman, Wallin (2008).s79

Inom hinduismen har det förekommit stort fokus på de praktiska aspekterna av synen på människors värde som kan härledas till kastsystemet. I grundskoleböckernas beskrivningar av detta har problemen främst hanterats genom oproblematiserande beskrivningar av förhållanden där tillhörande bilder betonat de negativa aspekterna. Böckerna riktade mot gymnasieskolan har i större utsträckning valt att hantera förekomsten av problematiska värderingar genom att relatera dem till kultur snarare än religion. I dessa böcker tonas problemen även ofta ned och i flera fall har författarna även valt att betona positiva konsekvenser av de problematiska värderingarna. Jämställdhetsförhållanden mellan män och kvinnor har i båda typerna av läroböckerna hanterats genom sakliga beskrivningar men även genom jämförelse med svenska förhållanden. Vad gäller de jämförelser som förekommit finns det exempel både på hur de hinduiska framställts som det negativa gentemot den svenska men även tvärtom. Hinduismens relation till andra religioner har i böckerna för grundskolan helt utelämnats medan det i gymnasieböckerna både nämnts förföljelse av muslimer och tolerans gentemot alla religioner.

Läroböckernas beskrivningar av islam har i relationen till mänskligt värde och religiös frihet främst behandlat jämställdhetsförhållandena mellan kvinnor och män. De problem som behandlats i relation till detta har i båda typerna av läroböcker hanterats genom att olika religiösa tolkningar tagits upp där de mest liberala och jämställda betonats. Hanteringen av negativa aspekter har i böcker för gymnasieskolan även hanterats med att de relaterats till kultur. Praktiska uttryck för ojämställdhet som till exempel regler i moskéer har i stor utsträckning helt utelämnats eller i vissa fall istället beskrivits som något positivt för kvinnor. Negativa förhållningssätt, våld och andra religioner har överlag antingen utelämnats eller förknippats med fundamentalism. I gymnasieböckerna finns det även flera exempel på betoning av ett icke-våldsideal.

Områden som kan innebära värdegrundsproblem inom judendomen har berörts av de flesta läroböckerna. Överlag har dessa områden dock hanterats genom att negativa aspekter utelämnats. I de fall jämställdhetsproblem har tagits upp har dessa antingen relaterats till minoritetsinriktningar inom religionen eller beskrivits som något som både kan vara positivt och negativt. Beskrivningar av judendomens relation till andra religioner eller samhällsideologier har enbart tagits upp genom exempel på judeförföljelser.

Beskrivningar av kristendomen har yttrat sig förhållandevis likvärdigt i både böcker för grundskolan och gymnasieskolan. Jämställdhetsaspekten är något som tagits upp i de flesta beskrivningarna. Här har fokus till övervägande del legat på de förhållandevis jämställda förhållanden som råder inom den protestantiska kristendomen främst relaterat till svenska förhållanden. I de fall negativa jämställdhetsaspekter tagits upp har de hanterats genom att kopplas till traditioner

främst inom den katolska kristendomen. Patriarkala värderingar i religiösa texter som Paulus brev eller skapelseberättelsen är i stort sett helt utelämnade från beskrivningarna. Beskrivningar av den kristna missionsverksamheten och de problem som den kan innebära i relation till värdegrunden är inget som problematiserats i någon större utsträckning. Istället har missionsverksamheten istället hanterats genom att positiva aspekter betonas eller att missionsverksamhetens dåliga rykte förklarats med att det var kolonistörernas fel.

6 DISKUSSION

I detta avsnitt diskuteras arbetets resultat i relation till arbetets bakgrund och tidigare forskning. Detta sker utifrån de hanteringssätt som visat sig i resultatet, hur resultatet förhåller sig till andrafiering samt vilka implikationer resultatet kan ha för skolans pedagogiska verksamhet.

8.1 Hantering av religiösa värderingar som ligger i konflikt med skolans värdegrund

Hantering av religiösa värderingar som strider med skolans värdegrund har i de analyserade läroböckerna visat sig på ett flertal sätt. Något som framkommer relativt tydligt av resultatet är att i de fall som olika stridande värden behandlas är det i samband med beskrivningar av vardagsliv eller dylikt. De värden som är mer relaterade till religiösa skrifter eller en filosofisk tolkningsnivå är däremot i stort sett helt utelämnade. Utelämnandet av dessa aspekter skulle kunna medföra vinklade framställningar av religionernas förhållanden till de olika värdeområdena. Skolans kvalitativa jämställdhetssyn fokuserar dock mer på reella och praktiska villkor.²¹⁰ Då även kursplanerna i religionskunskap mestadels fokuserar på de vardagliga aspekterna av religion kan inte utelämnandet av mer teoretiska uttryck anses vara grund för någon större kritik.²¹¹ Enligt Härenstam har fokus i nyare läroböcker, i religionskunskap, överlag mer kommit att ligga på det ideologiska och symboliska delarna av religionerna.²¹² Om det skulle vara så att det förhåller sig på detta sätt gällande de flesta andra områden utom just jämställdhetsområdet skulle det dock finnas skäl att vara kritisk. Detta är dock inget som kan dras några slutsatser kring utifrån detta arbete utan kräver i sådant fall vidare analysering av böckerna.

De exempel på vardagliga religiösa aspekter som inte stämmer överens med skolans värdegrund var även de något som i flera fall utelämnats i beskrivningarna. Den definition av en god lärobok, som återfinns i Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund*, menar att fokus ska ligga på aspekter i religioner som visar samstämmighet med skolans värdegrund.²¹³ Utifrån en sådan definition skulle det kunna anses att utelämnande av negativa aspekter vore något positivt. Tar man hänsyn till skolans läroplaner där det framgår att olika värderingar öppet skall redovisas, analyseras och diskuteras innebär det istället en viss problematik att utelämnat negativa aspekter.²¹⁴ Även i de fall där problemområden ändå tas upp i

210 Hedlin (2006).s12

211 Skolverket (2011)(B), Skolverket (2011)(C)

212 Härenstam (2000). s108

213 Skolverket (2006)(A).s35

214 Skolverket (2011)(A).s7, Skolverket (2011)(C).s12

texterna kan det anses finna brister i hur de hanteras. Att som i många fall enbart nämna eller beskriva en religiös värdering som strider mot värdegrunden utan en kritisk granskning är inte något som kan anses leva upp till krav på exempelvis diskussion eller analys. Av analysen framkom även att aspekter som borde settas som negativa i relation till värdegrunden beskrivits genom att fokus i beskrivningen legat på de positiva effekter aspekten kan medföra på andra plan. Ett exempel på detta är Tollstadius, Öberg & Bergströms beskrivning av auktoritetsförhållandet mellan könen inom islam. De framställer det här som att männens auktoritet och ansvar för familjen är till gagn för kvinnor som är befriade från sådant ansvar.²¹⁵ Detta och andra liknande exempel visar på stor brist i de aktuella läroböckernas förmåga att förmedla värdegrundens jämställdhetsideal.

I de fall värderingskonflikter är föremål för någon form av problematisering utgörs det mestadels av att den negativa värderingen presenteras. Därefter presenterar författaren alternativa värderingar inom samma religion som stämmer bättre överens med värdegrunden. I vissa fall sker detta även i omvänd ordning där de positiva värderingarna presenteras först och sedan följs av andra mer negativa värderingstolkningar. Beroende på vilka värderingar man presenterar först i dessa fall kan detta bidra till en negativ eller positiv bild av religionens förhållande till konfliktområdet. De värderingar som presenteras först framstår i dessa fall som normen för religionen medan de alternativa framställningarna framstår som undantag.

Enligt Otterbeck förskjuts ofta förekomsten av negativa värderingar i beskrivningar från religionen islam till att istället förknippas med kultur.²¹⁶ Detta är något som även visat sig i resultatet av detta arbete. Det har dock visat sig att det inte enbart är beskrivningar av islam som hanteras på detta sätt utan att det även förekommer i beskrivningar av flera av de andra världsreligionerna. Att förflytta förekomsten av negativa förhållanden till den kulturella sfären skulle kunna bidra till ett minskande av fördomar kring de presenterade religionerna. Eventuella fördomsfrämjande aspekter riktas dock enbart mot andra kulturer istället vilket därmed inte bidrar till minskandet av fördomar och dylikt i sin helhet. Att behandla negativa värderingar som uttryck för fördomar är även det ett hanteringssätt som förekommer i vissa av böckerna. Ett exempel på detta är Mattsson, Eriksson & Hedengrens val att ta upp negativa jämställdhetsförhållanden och religiösa konflikter under rubriken ”Fördomar om islam”.²¹⁷ Att hantera negativa värderingar på detta sätt kan ses som ett uppenbart försök att motarbeta fördomar. Det medför dock att den faktiska förekomsten av negativa värderingar i religioner förskjuts på ett sätt som försämrar möjligheten att diskutera och problematisera dem i relation till värdegrunden.

215 Tollstadius, Öberg, Bergström (2006).s77

216 Otterbeck (2000).s19

217 Mattsson, Eriksson, Hedengren (2003).s317

De hanteringssätt som visat sig i resultatet har överlag varit relativt lika i jämförelsen mellan läroböcker för grundskolan och gymnasieskolan. Något som ändå har märkts i jämförelsen är att gymnasieböckerna i större utsträckning på något sätt tar upp förekomsten av negativa aspekter medan de ofta utelämnats i grundskoleböckerna. I kursplanerna för religionskunskap, både i gymnasiet och grundskolan är områden som jämställdhet och religiösa konfliktsituationer likvärdigt betonade.²¹⁸ Detta innebär att hanteringen i gymnasieböckerna framstår som mer tillfredställande i relation till grundskoleböckerna. Överlag kan hanteringen av de valda problemområdena dock anses vara relativt bristfällig i relation till läroplanernas krav på öppen diskussion och problematisering.

8.2 Hanteras negativa värderingar lika oavsett religion?

Ser man till tidigare forskning om hur religioner framställs i läroböcker är det främst framställningen av islam och i vissa fall hinduism som kritiserats.²¹⁹ De hanteringssätt av problematiska värderingar som visat sig i relation till islam har dock visat på relativt tydliga försök att bemöta kritiken mot de tidigare läroböckerna. Att flera av läroböckerna valt att i relation till negativa värderingar inom islam även belysa tolkningstraditioner som stämmer överens med skolans värdegrund kan ses som exempel på detta. Härenstams slutsatser om att det förekommit en positiv utveckling av framställningar av islam är därmed något som kan styrkas.²²⁰ De positiva tolkningstraditionerna framstår dock ofta som alternativ till en mer fundamentalistisk norm av negativa värderingar vilket innebär att islam ändå fortfarande framstår som relativt negativ. I beskrivningar av hinduismen återfinns däremot inte beskrivningar av alternativa tolkningstraditioner i samma utsträckning som de av islam. Detta innebär därmed att även Hinduismen framstår som relativt mer negativ i relation till skolans värdegrund. Härenstams slutsatser kring att ett sådant förhållande kan ha att göra med att framställningar av hinduismen inte varit lika omdebatterade som de av islam tycks vara något som fortfarande kan vara fallet.²²¹

Tidigare forskning har framhållit att det är koloniala värderingar som legat till grund för kunskapsvalet gällande bland annat islam i äldre läroböcker.²²² Urvalet gällande exempelvis islam i de analyserade läroböckerna tycks däremot till stor del ha valts för att bemöta olika fördomar. Ett för ensidigt kunskapsval kan dock i sig vara något

218 Skolverket (2011)(B), Skolverket (2011)(C)

219 Otterbeck (2005).s795, Otterbeck (2000).s69, Härenstam (2006).s47

220 Härenstam (2006).s47

221 Härenstam (2006).s48

222 Härenstam (2006).s5

som kan förstärka fördomar.²²³ Då en sådan typ av kunskapsurval som i det aktuella i detta fallet även är begränsat till en enskild religion kan det medföra att just denna framstår som mer negativ än andra religioner.

Att religioner framställs exempelvis som islam har framställts i läroböckerna behöver dock inte vara något problem i sig då den problematiserande och diskuterande hanteringen i detta fall ändå varit mer utförlig än i många av de andra fallen. Att hanteringar av denna typ däremot inte tillämpats i samma utsträckning i beskrivningar av andra religioner kan dock innebära problem. Detta problem består i att om man behandlar negativa värderingar, oavsett om de benämns som fördomar, enbart i relation till vissa religioner så framstår de religionerna som mer negativa än de övriga där negativa värderingar inte tas upp i samma utsträckning.

Enligt kursplanerna i religionskunskap skall både kunskap om religiösa förhållanden i Sverige och i andra länder förmedlas.²²⁴ Svenska förhållanden är något som främst fokuseras på i beskrivningar av kristendomen. I läroböckerna riktade mot grundskolan kan detta härledas till kursplanens krav på att kristendomens historiska inflytande i Sverige är en central del i undervisningen.²²⁵ Andra religioners förhållanden i Sverige har dock visat sig vara relativt sällsynt. Detta är då en aspekt som innebär att kristendomen i de analyserade böckerna framstår som ”vi” medan de övriga religionerna framstår som ”de andra” i relation till andrafiering. Enligt teorin om andrafiering skapas tanken om den egna gruppen genom att den ställs i kontrast till andra grupper och framställs som positiv.²²⁶ Även om analysen av de olika religionsframställningarna inte visat på att någon religion starkt framställs som negativ förekommer det ett flertal aspekter som framställer kristendomen som den egna gruppen. Detta har exempelvis visat sig genom ordval som ”vi” i relation till kristendomen medan andra religioner poängterats som just en annan kultur. Då man i flera beskrivningar även valt att betona de positiva värderingarna som norm och de negativa som undantag enbart i beskrivningar av kristendomen medför det att andra religioner framstår som mer negativa. Utifrån detta finns det därmed skäl till att anse att det fortfarande förekommer kristocentriska förhållanden i läroböcker. Som Skolverket menar innebär detta att andra religioner framställs som underlägsna kristendomen.²²⁷ Detta har dock inte skett genom att någon religion framställts som dålig i sig utan istället genom samhörighetsbenämningar och den relativa frånvaron av negativa värderingar.

223 Härenstam (2006).s5

224 Skolverket (2011)(B), Skolverket (2011)(C)

225 Skolverket (2011)(B).s5

226 Reyes, Kamali(2005).s12, Elmeroth (2008).s28

227 Skolverket (2006)(A).s13

Även att ett kristocentriskt kan konstateras av resultatet har detta inneburit att alla andra religioner andrafierats på samma sätt. buddhismen och judendomen är två religioner som i beskrivningarna inte framställts som den egna religionen på samma sätt som kristendomen. Dock är negativa värderingar inom dessa religioner något som ofta utelämnats. Detta innebär att även dessa religioner framstår som relativt positiva. I buddhismens fall är betoningen på negativa värderingar till och med mer frånvarande än i beskrivningar av kristendomen. Av dessa förhållanden går det då att dra slutsatser likt de Kamali drar i sitt arbete, att i relation till andrafiering är det kristendomen som framstår som ”vi” medan islam och hinduism framställs som ”de andra”.²²⁸ Även judendomen och buddhismen framstår som andra än författaren och läsaren. I dessa fall kan det dock inte anses finnas något negativt oppositionsförhållande till kristendomen vilket därmed inte innebär en lika negativ andrafiering som den av islam och hinduism. Ser man bara till framställningar av buddhismen så framstår i många fall den som mer positiv än kristendomen, relaterat till värdegrunden.

8.3 Pedagogiska implikationer

För lärare som undervisar i religionskunskap finns det flera aspekter av resultatet i detta arbete som kan vara av värde att ta hänsyn till i den egna undervisningen. En av dessa aspekter är att den hantering av värderingar som strider mot skolans värdegrund inte varit särskilt tillfredsställande i någon av de analyserade läroböckerna. Skolverkets krav på tydligt avståndstagande från värderingar som strider mot värdegrunden kan exempelvis inte anses ha uppfyllts.²²⁹ I de fall värderingar av denna typ tagits upp har det bara undantagsvis som bäst diskuterats eller problematiserats. Läroböckerna har i många fall även valt att utelämna religiösa värderingar som strider mot värdegrunden helt och hållet. Detta innebär att det inte heller kan anses att läroböckerna lever upp till Skolverkets krav på att värderingar som strider med värdegrunden öppet skall tas upp för diskussion.²³⁰

De krav som finns på undervisning är dock inte något som måste uppfyllas i varje enskilt moment eller läromedel utan av undervisningen i sin helhet. Att läroböcker inte lever upp till alla dessa krav behöver därmed inte vara ett problem förutsatt att den undervisande läraren är medveten om detta. Enligt Skolverkets undersökning om hur läromedlens roll i undervisningen framgår det att många lärare ger läroböcker en säkerställande funktion i relation till läroplaner och kursplaner.²³¹ Slutsatser från detta arbete visar dock att detta inte är ett hållbart förhållningssätt. För att leva upp

228 Kamali (2006).s51

229 Härenstam (2006).s8

230 Skolverket (2011)(A).s7

231 Skolverket (2006)(B).s11

till Skolverkets krav på hanterandet värdegrundskonflikter krävs det utifrån analysen av de valda läroböckerna att lärare inte överlåter denna hantering till läroböcker utan tillgodoser denna på annat sätt i sin undervisning.

Att det även konstaterats kristocentriska och andrafierande aspekter i läroböckerna är något som bör tas i beaktande av lärare. Alla texter kommer alltid att existera i en viss kontext och läroboksförfattande innebär stora svårigheter med att skildra ett så stort ämnesområde på ett fullt ut korrekt sätt.²³² Detta betyder dock inte att andrafieringstendenser eller dylikt skall accepteras utan det är fortfarande ett område som bör utvecklas för att böckerna skall leva upp till ett neutralt förmedlande av kunskap. Om det som i de analyserade läroböckerna finns aspekter som kan ge upphov till främmandegöring eller dylikt innebär det problem vad gäller kravet på neutral undervisning.²³⁵ Likt hanteringsproblemen som beskrivits tidigare innebär det att läraren inte kan förlita sig på att användande av läroböcker garanterar en neutral undervisning. Detta innebär då att resultatet av detta arbete stödjer Skolverkets uppmaning om att det åligger lärare att förhålla sig kritiskt till läromedel för att säkerställa undervisningskvalitén.²³⁴

De försök att hantera fördomar som förekommit i läroböckerna belyser också en aspekt av undervisningen som man som lärare kan behöva reflektera kring. Religionskunskapsämnet kan ge goda förutsättningar för att bemöta bland annat främlingsfientlighet.²³⁵ Vill man som vissa av läroböckerna utnyttja detta för att bemöta fördomar i relation till en religion bör man se till att alla presenterade religioner får en likvärdig behandling för att inte riskera att religioner andrafieras. Även om man hanterar värdegrundskonflikter inom en religion på ett positivt sätt bör man se till att detta sker i samtliga religionsbeskrivningar. På detta sätt minskar risken för att en positiv hantering annars blir en negativ andrafiering.

232 Hellspong, Ledin (1997).s41-44, Skolverket (2006)(A).s46

233 Ritzén (1994). s120

234 Skolverket (2006)(B).s11

235 Härenstam (2006).s5

7.REFERENSLISTA

9.1Litteratur

- Allwood Carl Martin (2004). Perspektiv på kvalitativ metod. Lund: Författarna och Studentlitteratur AB
- Almén Edgar, Furehed Ragnar, Hartman Sven G och Skogar Björn (2000). Livstolkning och värdegrund – Att undervisa om religion, livsfrågor och etik. Skapande vetande och författarna.
- Elmeroth Elisabeth (2008). Etnisk maktordning i skola och samhälle. Lund: Författaren och Studentlitteratur AB.
- Fujiwara Satoko (2007). Problems of teaching about religion in Japan: another textbook controversy against peace?. Tokyo: Christian education
- Gilhus Ingvild Sælid, Mikaelsson Lisbeth (2003). Nya perspektiv på religion. Stockholm: Natur och kultur
- Hedlin Maria (2006). Jämställdhet, en del av skolans värdegrund. Stockholm: Liber.
- Hellspong Lennart, Ledin Per (1997). Vågar genom texten – Handbok i brukstextanalys. Lund: Författarna och Studentlitteratur AB
- Hultman Jan (red) (1994). Religionsfrihet – Om jämlikhet i ett mångkulturellt samhälle. Stockholm: Proprius förlag
- Härenstam Kjell (2000). Kan du höra vindhästen? – Religionsdidaktik om konsten att välja kunskap. Lund: Författaren och Studentlitteratur AB
- Härenstam Kjell (2006). En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker - Underlagsrapport till Skolverkets rapport "I enlighet med skolans värdegrund?". Karlstad Universitet
- Kamali Masoud (2006). Utbildningens dilemma – Demokratiska ideal och andrafierande praxis. Stockholm: Statens offentliga utredningar
- Lindgren Joakim (2004) Perspektiv på skolans värdegrund – Värdegrundscentrums intervjuserie "Möte med forskare". Värdegrundscentrum, Umeå universitet
- Olivestam Carl Eber (1994). Skolan och religionsfriheten i Religionsfrihet – Om jämlikhet i ett mångkulturellt samhälle, red Hultman Jan. Stockholm: Proprius förlag
- Orlenius Kennert (2001). Värdegrunden – finns den?. Författaren och Liber AB
- Otterbeck Jonas (2000). Islam, muslimer och den svenska skolan. Lund: Studentlitteratur.
- Otterbeck Jonas (2005) What is Reasonable to Demand? Islam in Swedish Textbooks, Journal of Ethnic and Migration Studies, 31:4. London: Routledge

- Menski Werner (2007) Section A: Hinduism i Ethical issues in six religious traditions, red.Morgan Peggy, Lawton Clive A. Edingburgh university press ltd
- Morgan Peggy, Lawton Clive A (2007). Ethical issues in six religious traditions. Edingburgh: Edingburgh university press ltd
- Nanji Azim (2007) Section F: Islam i Ethical issues in six religious traditions, red.Morgan Peggy, Lawton Clive A. Edingburgh university press ltd
- Renberg Bo (2007). Retorikanalys – En introduktion. Lund: Författaren och Studentlitteratur AB
- Reyes Paulina de los, Kamali Masoud (2005). Bortom vi och dom – Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Ritzén Kenneth (1994). Erkännande förlöser i Religionsfrihet – Om jämlikhet i ett mångkulturellt samhälle, red Hultman Jan. Stockholm: Proprius förlag
- Skolverket (2006)(A). I enlighet med skolans värdegrund - En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker.
- Skolverket (2006)(B). Läromedlens roll i undervisningen - Grundskollärares val, användning och bedömning av läromedel i bild, engelska och samhällskunskap
- Skolverket (2011)(A) Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011.
- Skolverket (2011)(B) Kursplan Religionskunskap
- Skolverket (2011)(C). Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011.
- Sky Jeanette (2009). Genus och religion.. Stockholm: Natur och kultur

9.2 Läroböcker

- Berlin Ingrid, Ring Börge (2003)(A). SOS Religion Del 1. Författarna och Liber AB.
- Berlin Ingrid, Ring Börge (2003)(B). SOS Religion Del 3. Författarna och Liber AB.
- Berlin Ingrid, Ring Börge (2003)(C). SOS Religion Del 4. Författarna och Liber AB.
- Högberg Ole, Sundqvist Mats (2005). SO Direkt religion. Stockholm: Bonnier utbildning AB
- Högberg Ole, Isaksson David, Sundqvist Mats (2012). Prio Religion 8. Stockholm: Sanoma utbildning AB
- Jansson Olov, Karlsson Linda (2009). Religionskunskap A - En mosaik. Författarna och Bonnier utbildning AB.
- Mattsson Flengård Malin, Eriksson Leif, Hedengren Uriel (2003). Söka svar – Religionskunskap kurs A&B. Författarna och Liber AB

Tidman Nils-Åke, Hermansson Magnus (2004). Religionskunskap kompakt. Författarna och CWK Gleerups utbildning AB

Tidman Nils-Åke, Wallin Kerstin (2008). Relief Livsvägar – religionskunskap för A kursen. Författarna och Gleerups utbildning AB

Tollstadius Bengt, Öberg Ingemar, Bergström Per(red) (2006). Mittpunkt religionskunskap 1. Författarna och Studentlitteratur AB

9.2 Internet

FN (2013). FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. www.fn.se senaste åtkomstdatum 131226

Skolverket (2013). Värdegrund i förskola och skola. www.skolverket.se senaste åtkomstdatum 131226